

सुलेमनो हितोपदेशः ।

१

१ अध्यायः ।

१ आभाषः ० तत्त्वज्ञानस्य कथनं १० पापिलोकेभ्योऽवश्वं शृथग् भवितव्यता ।
२० प्रज्ञायाः कथनं २४ प्रज्ञाया भर्त्यनकथनम् ।

- १ इखायेलीयवंशस्य यो दायूदाख्यभूपतिः ।
कृतो हितोपदेशोऽयं तत्सुतेन सुलेमना ।
- २ प्रज्ञां यच्छ्रुति शिक्षाच्च बुद्धिवाचाच्च बोधनं ॥
- ३ ददाति ज्ञानदां शिक्षां धर्मं नीतिं यथार्थतां ।
विद्यां यच्छ्रुति चाज्ञेभ्यो युवर्णो ज्ञानपाठवे ॥
- ४ एनं श्रुत्वा नरो ज्ञानी पाणिहत्यं वर्जयिष्यति ।
बुद्धिमांस्य मनुष्योऽपि लप्यते त्रुत्वं सुमन्त्रणाः ॥
- ५ श्लोको वाणी च गूढार्था नराणाच्च मनस्त्रिनां ।
वाचः सूच्चाणि चैतेषां सर्वेषां बोधमाप्यन्ति ॥
- ६ परमेशाङ्गि या भीतिः स प्रज्ञाया उपक्रमः ।
प्रज्ञां सदुपदेशस्य तुच्छीकुर्वन्त्यबुद्धयः ॥
- ७ हे मत्पुत्र खतातस्य स्तुपदेशं निश्चामय ।
खकोयमातुरादेशो न परित्यज्यतां त्वया ॥
- ८ यस्माचार्बो शिरोमाला कण्ठभूषा च ते तव ॥
- ९ पापिषु लोभयत्सु त्वां मैवाङ्गीकुरु मत्सुत ॥
त्वां वदिष्यन्ति ते लोका अस्माभिः सार्जनेहि हि ।
- १० न राणां रक्तपाताय स्थास्यामो निम्नते वयं ।
विचेष्टिष्यामहे धर्तुं निष्कलङ्घान् चकारणं ॥
- ११ पातालवद् यस्तिष्यामो वर्यं जीवत एव तान् ।
अखण्डास्तान् यस्तिष्यामो गर्त्तावदोहिष्णो यथा ॥
- १२ अव्युलृष्टानि वित्तानि परिलप्यामहे ततः ।
खगेहान् पूरयिष्यामो वस्तुभिर्लोकितैर्वयं ॥
- १३ अस्माभिः सार्जनेव त्वं समानांशी भविष्यति ।

अस्माकं सकलानाच्च कोष एको भविष्यति ॥	
मत्पुत्रं त्वं न तैः साकं याह्वा तेन कुर्वत्वना ।	१५
त्वं तेषां मार्गतः स्त्रीयौ चरणौ च निवासय ॥	
यतो हेतोरनिष्टाय तेषां पादा ब्रवन्ति हि ।	१६
ते च श्रीगितपाताय भवन्ति त्रुतगामिनः ॥	
परन्तु पक्षिणां साक्षात्कालं विस्तार्थते दृथा ॥	१७
स्त्रीयश्रीगितपाताय गुप्तस्तिष्ठन्ति ते नराः ।	१८
स्त्रीयप्राणविनाशाय चेषु त्वं व्याधवच ते ॥	
अन्यायात् कृतलाभस्य धनिनस्तादृशी गतिः ।	१९
स्त्रीयस्त्रामिन एवासौ लाभः प्राणायहारकः ॥	
वह्विः प्रकोपति प्रज्ञा रथास्तूच्चैव भाषते ॥	२०
जनताकीर्णहेषु सा करोति महाभनिं ।	२१
पुरद्वारस्य मार्गं च गदति स्त्रीयभारतीं ॥	
बालिश्वे कियत्कालं यूयं तोच्यथ बालिश्राः ।	२२
निन्दायाच्च कियत्कालं तुष्टिं यास्यथ निन्दकाः ।	
हे निर्बोधाः कियत्कालं ज्ञानदेवं करिष्यथ ॥	
यूयं मदीयवागदण्डं प्रति वर्तितुमर्हथ ।	२३
पश्याह्व व्याहरिष्यामि युग्मान् प्रति भर्ति भम ।	
युग्मान् संज्ञापयिष्यामि मामकीनवचारं सि च ॥	
मधाङ्गाने दृते यूयं यद् व्यायातुमनिच्छवः ।	२४
मम विस्तृतहस्तस्य वाक्यं श्रोतुच्च नैच्छत ॥	
अवाच्चासिष्ट साद्यन्तां सकलां मम मन्त्रणां ।	२५
मामकीनच्च वागदण्डं यहीतुं न समैच्छत ॥	
तस्मान्मयापि युग्माकं दुर्दशायां हसिष्यते ।	२६
चाशङ्गायाच्च युग्माकं घटितावां कखिष्यते ॥	
यदायास्यति युग्माकम् आशङ्गा चक्रवातवत् ।	२७
भक्त्यावच्च यदा युग्मान् उपस्थास्यति दुर्दशा ।	
आयासः परितापस्य यदा युग्मान् उपेष्यतः ॥	
तदा तैरहमाहृतः प्रदाय्याम्युत्तरं नहि ।	२८
तैस्त्रं मां यत्तोऽन्विष्य]ममोदेशो न लप्यते ॥	
यतो ज्ञानमवज्ञाय निराकृत्य प्रभो र्भयं ।	२९

- १० मन्त्रणा मम तैरुत्का वाग्दण्डच्च विगर्हितः ॥
 ११ स्वाचारस्य फलं तस्मात् तैर्लैकैरूपभोक्ष्यते ।
 १२ स्वकीयमन्त्रणाभिच्छ टप्पिस्तैः परिलप्यते ॥
 १३ यस्माद् बालिश्लोकानां भंशस्तान् निहनिष्यति ।
 १४ विनडक्ष्यन्ति च निर्बोधाः स्वनिज्ञिनतया किल ॥
 १५ यस्तु पृथग्योति मदाक्षं स निर्विघ्नं निवत्स्यति ।
 १६ स चानिष्टभयान्मुक्तः स्वस्थचित्तो भविष्यति ॥

2

द्वितीयोऽध्यायः ।

१ प्रज्ञादारा रचणं १० पापिष्ठो निष्ठुरणं १० सत्ययेन गमनच्च ।

- १ हे मदीयात्मज त्वं चेद् गृह्णीया वचनानि मे ।
 २ मामकीननिदेशांच्चेद् गौपये निजमानसे ॥
 ३ प्रज्ञायां निदधीयाच्च स्वकीयश्च वगेन्द्रियं ॥
 ४ त्वं चेद् विवेचनायाच्च निजचित्तं प्रवर्तयेः ।
 ५ समाक्षयेच्च चेद् बुद्धिम् उच्चकैच्च विवेचनां ॥
 ६ ताच्च रौप्यवद् अन्विष्ये मार्गये गुप्तरत्नवत् ॥
 ७ परमेश्वरभक्तिं दी त्वया सा तर्हि भोक्ष्यते ।
 ८ तदानीमीश्वरस्यैव ज्ञानच्चावाप्यते त्वया ॥
 ९ प्रज्ञादाता यतो हेतोः स्वयमस्ति परेश्वरः ।
 १० तस्यैव वक्त्रतो ज्ञानं सुबुद्धिच्च प्रवर्तते ॥
 ११ लोकानामजुचित्तानां कुशलं सच्चिनोति सः ।
 १२ सिद्धाचारमनुव्याख्याणां फलकोऽस्ति स एव च ॥
 १३ तेनैव न्यायमार्गेणां क्रियते परिपालनं ।
 १४ स्वीयसाधुमनुव्याख्याणां गतिस्तेन च रक्ष्यते ॥
 १५ ततो हेतोस्त्वया तर्हि धर्मो न्यायच्च भोक्ष्यते ।
 १६ ज्ञास्यते च त्वया सर्वं सारस्यादि शुभायनं ॥
 १७ तवान्तःकरणं प्रज्ञा यस्मिन् काले प्रवेच्यति ।
 १८ मनसे तावकीनाय ज्ञानं रोचिष्यते यदा ॥
 १९ परिणामप्रदर्शित्वं तदा त्वां यालयिष्यति ।
 २० सुविवेचनया सम्बक्त्वच्च रक्षिष्यसे तदा ॥

उद्भूतः पापिनो मार्गाद् वक्रभाषिनरादपि ॥	११
गन्तुं तामसरथ्यासु वक्तसास्त्व्यमार्गतः ॥	१२
असलार्मणि सन्तुष्टात् कुक्ल्यैश्च प्रफुल्ततः ॥	१४
वक्रतारूपमार्गाच्च जिञ्चवर्त्मनिगमिनः ॥	१५
उद्भूतः परदारेभ्यः स्थिग्धवाचः परस्त्वियः ॥	१६
या सन्त्यक्तवतो स्तीयं मित्रं यौवनकालिकं ।	१७
खकीयेश्वरसम्बन्धनियमं या च विसृता ॥	
यतो हेतो गृह्णं तस्या नमति प्रलयं प्रति ।	१८
तस्याः सर्वाणि वर्त्मानि प्रेतलोकं प्रयान्ति च ॥	
गत्वा तस्याः समीपन्तु नैव केऽपि निवर्त्तते ।	१९
नैव जीवनवर्त्मानि वावाप्नोति कदाचन ॥	
तस्याद् भद्रमनुष्याणां पदव्यां त्वं ब्रजिष्यसि ॥	२०
धार्मिकाणाच्च लोकानां पश्यानं पालयिष्यसि ॥	
मानवाः सरलात्मानः सन्निवत्यन्ति नीवति ।	२१
सिङ्गाचारमनुष्याच्च तत्र स्यास्यन्ति सुस्थिराः ॥	
देशस्य मध्यतः सर्वं उच्छेत्यन्ते च दुर्जनाः ।	२२
सर्वे चोत्पाटयिष्यन्ते तस्य मध्यात् प्रवच्चकाः ॥	

3

३ द्वतीयोऽध्यायः ।

१ आज्ञां पालयितुं विनयः ५ परमेश्वरे विन्वसितुं विनयः ७ ईश्वरं सेवितुं विनयः ११ ईश्वरस्य शास्त्रं खोकर्तुं विनयः १३ ज्ञानेन लाभः २१ ज्ञानस्य फलं २० ज्ञानोपदेशस्य ।

हे मतुल्ल ममादेष्टं त्वं कदापि न विसर्वे ।	१
तवान्तःकरणं सर्वान् मदिधीन् परिरक्षतु ॥	
यस्मात् तवायुषो दैर्घ्यं जीवनस्य च वत्सरान् ।	२
शान्तिच्च वर्द्धयिला ते तुभ्यं दास्यन्ति निच्छितं ॥	
करणासवते यत् त्वां न जहीतां कदाचन ।	३
तद् बधान स्वकरणे ते चित्तपञ्चे च ते लिख ॥	
तत् कृत्वा परमेशस्य मनुष्याणाच्च सम्मुखे ।	४
तथानुग्रहं उत्सृयुं कुशलच्छोपलप्यसे ॥	

४ सर्वान्तःकरणेनैव त्वं अङ्गत्वं परेश्वरं ।
 ५ मा कुर्वीथा निजां बुद्धिं तावकीनावलम्बनं ॥
 ६ तव सर्वगतिष्ठेव स प्रतिस्मर्यतां त्वया ।
 ७ तदा स तव वर्त्मानि सरलाणि करिष्यति ॥
 ८ मा भवे ज्ञानसमग्रः स्त्रीयदृष्टिविचारतः ।
 ९ परमेश्वरतो भीतो भवेः पापात् पराङ्मुखः ॥
 १० भविता वपुषः स्वास्थ्यम् आर्दतास्थाच्च तत् तव ॥
 ११ त्वं स्ववित्तस्य दानेन समन्यस्व परेश्वरं ।
 १२ आदिजातेन सर्वस्य तवायस्य फलेन च ॥
 १३ वसुभिः पूरविष्यन्ते कोषागाराणि ते तदा ।
 १४ गोस्त्रनीरसभाण्डानि भविष्यन्त्याङ्गुतानि च ॥
 १५ हे मत्पुत्र परेश्वस्य शास्त्रिं त्वं न निराकुरु ।
 १६ तेन समर्त्तितस्त्रापि न परिस्त्राम्य कर्हिचित् ॥
 १७ यस्माद् यः परमेश्वस्य प्रियः स तेन भर्त्यते ।
 १८ जनकेन यथा पुत्रो मनःसन्तोषकारकः ॥
 १९ धन्यं ब्रवीमि तं सर्वं प्रज्ञा येनाधिगच्छते ।
 २० धन्यमेव मनुष्यं तं बुद्धिर्येनोपलभ्यते ॥
 २१ यस्माद् रजतवाणिज्यात् तस्या वाणिज्यमुक्तम् ।
 २२ जातरूपस्य लाभाच्च तस्या लाभोऽतिरिच्यते ॥
 २३ मूल्यमस्ति महत् तस्या मुक्तानामपि मूल्यतः ।
 २४ तव हृष्टदवस्तुनि तच्चुल्यानि न सन्ति हि ।
 २५ दीर्घायु विद्यते पश्य तस्याः सव्येतरे करे ।
 २६ एश्वर्यं गौरवच्चापि तस्या वामकरे स्थितं ॥
 २७ तस्या यावन्ति वर्त्मानि इम्यवर्त्मानि तानि हि ।
 २८ पश्यानः सकलास्तस्या भवन्ति शान्तिदायकाः ॥
 २९ ये तां धरन्ति तेषां सा भवत्यमृतपादपः ।
 ३० यस्तामालम्बते सोऽपि नरो धन्यो भविष्यति ॥
 ३१ प्रज्ञया स्थापयामास धरामूलं परेश्वरः ।
 ३२ सुविवेचनया तेन निर्मितं योममण्डलं ॥
 ३३ तस्य ज्ञानेन गम्भीराच्चरिते च जलाश्रयाः ।
 ३४ आकाशमण्डलाच्चापि निशाजलं प्रवृत्यते ॥

हे मत्पुत्र सचक्षुर्भां नानुज्ञाधापसंपर्णं ।	११
परिणामप्रदर्शित्वं कुशलज्जाभिरक्ष हि ॥	
मनसे तावकीनाय जीवनं ते प्रदास्यतः ।	१२
त्वदीयकगुदेशस्य भूषणे च भविष्यतः ॥	
तदानों निजमार्गेण त्वं प्रजिष्ठसि निर्भयं ।	१३
नैव त्वतादयो बाधा गमने च भविष्यति ॥	
शयानस्य तव त्रासो न भविष्यति कञ्चन ।	१४
त्वं प्रख्यस्यसि निदा च सुखदा ते भविष्यति ॥	
नैव प्राप्यसि शङ्कां त्वं भये उक्सादुपस्थिते ।	१५
न वा दुष्टमनुष्याणां सर्वं नाशे समागते ॥	
परमेशो यतो हेतोराश्रयस्ते भविष्यति ।	१६
उन्माधात् तव पादच्च स संरक्षिष्यति खयं ॥	
हिताधिकारिलोकात् त्वं नोपसंहर तद्वितं ।	१०
यत् कर्तुं तावकीनेन पाणियुमेन शक्यते ॥	
याहि त्वं पुनरायाहि चो दास्यामीति वागपि ।	१८
त्वया हस्तगतार्थेन स्वमित्राय न कथ्यतां ॥	
एकस्यान त्वया सार्द्धं येन निर्भयमुद्यते ।	१९
अहितं तस्य मित्रस्य त्वं कदापि न चिन्तय ॥	
अहितं तव यो लोको न करोति कथञ्चन ।	२०
विवादं तेन सार्द्धं त्वं मा कुर्वीथा अकारणं ॥	
दौरात्म्याचारिलोकाय त्वं मैवेष्यं कदाचन ।	२१
मैव मन्यस्त गन्तव्यं तस्य किञ्चन वर्त्म वा ॥	
वक्रभावं नरं यसाद् गर्हते परमेश्वरः ।	२२
सरलाचारलोकैस्तु सार्द्धं तस्यात्ति मित्रता ॥	
अभिशापः यरेशस्य वर्तते पापिनो गृहे ।	२३
आशिषं धार्मिकाणाच्च वासाय प्रददाति सः ॥	
उपहासकलोकानाम् उपहासक एव सः ।	२४
किन्तु तेनैव नमेभ्यः प्रसादाद् दीयते वरः ॥	
सम्मूमो ज्ञानिनां दायो मूढानाच्चोव्रतिस्त्रपा ॥	२५

4

४ चतुर्थोऽध्यायः ।

१ सुलेसनो विनयवाक्यं १० तद्वाक्यस्य फलं १४ पापिभ्यः पृथग् भवितुं विनयः २०
सावधानो भवितुं विनयस्य ।

- १ हे वत्सा: पितुरादेशो युग्माभि र्विनिश्च्यतां ।
आबोद्धुं सुविचारच्च स्वीयश्रोतां निधीयतां ॥
- २ यतोऽहमुत्तमां शिक्षां युग्म्यं दातुमुद्यतः ।
युग्माभिस्त्रोपदेशो मे न व्यक्त्यः कदाचन ॥
- ३ अहमप्यभवं यस्मात् निजतातस्य नन्दनः ।
सुकुमारोऽद्वितीयस्य खमातु दृष्टिगोचरे ॥
- ४ स तु मां शिक्षयन्नाह मदाचो मनसा धर ।
परिपालय चाज्ञा मे जीवनं लक्ष्यसे तदा ॥
- ५ परिक्रीणीष्व विद्वत्तां परिक्रीणीष्व श्रेमुषीं ।
मैव विस्तर मदाचो मा भूत्ताभ्यः पराङ्मुखः ॥
- ६ त्वया मा त्वज्यतां प्रज्ञा तदा सा त्वामविष्यति ।
प्रेमाणं कुरु तस्याच्च त्वां रक्षिष्यति सा तदा ॥
- ७ श्रेयसी सर्वतः प्रज्ञा तस्मात् प्रज्ञामुपार्जय ।
त्वदीयसर्वसम्पद्या क्रीणीहि सुविवेचनां ॥
- ८ तां शिरोवर्त्तिनीं कुर्याः सा त्वामुन्नमधिष्यति ।
तां समालिङ्गं सा तर्हि त्वां सम्मान्यं करिष्यति ॥
- ९ सा तुभ्यं रमणीयच्च शिरोवेष्टं प्रदास्यति ।
शोभारूपकिरीटेन त्वाच्च संवेष्टयिष्यति ॥
- १० हे मत्युत्तम्य त्वया श्रुत्वा गृह्णन्तां वचनानि मे ।
बज्जवर्धान्वितं तर्हि त्वदीयायु र्भविष्यति ॥
- ११ प्रज्ञाया एव पञ्चानन्महं त्वां दर्शयामि हि ।
ऋजुताया महावर्त्मं त्वामहं गमयामि च ॥
- १२ गमने पादपातस्ते तस्मान्नो सङ्कुचिष्यति ।
धावने स्खलनच्छापि तव नो सम्भविष्यति ॥
- १३ दृष्टमेव धरेः शिक्षां खम्त्तहस्तो भवे नैहि ।
महायन्नेन तां रक्ष यस्मात् सा तव जीवनं ॥
- १४ अधर्माचारिलोकानां वर्त्मं त्वं प्रविश्मे नैहि ।

दुर्जरिचमनुव्यागाम् पदव्यामपि मा व्रजेः ॥	
ततो दूरं परिक्राम्ये मैव गच्छेत्सदन्तिकं ।	१५
ततः पराङ्मुखो भूत्वा स्वभार्गेऽग्रसरो भवेः ॥	
यस्माद् अकृतपापानां तेषां निन्दा न जायते ।	१६
अकृते च परम्परे सप्रस्तेषां विलुप्यते ॥	
ते समश्चन्त्यधर्माद्रं द्वाहमद्यं पिवन्ति च ॥	१७
थार्मिकाणान्तु यः पश्चाः स भानु दर्शिमानिव ।	१८
सिद्धिं माध्याक्रिकां प्राप्तुं तेजसा वर्जते सदा ॥	
दुर्जनानाच्च यो मार्गः सदृशस्तिमिरेण सः ।	१९
केन ते प्रस्खलिष्यन्ति तत् तैर्ज्ञातुं न शक्यते ॥	
हे मत्पुत्र मदीयोक्त्यां त्वया चित्तं निवेश्यतां ।	२०
मामकोनेषु वाक्येषु त्वया ओचं निधीयतां ॥	
त्वं स्वोयदृष्टितस्तेषां नानुजानीहि निर्गमं ।	२१
निजान्तःकरणस्यैव मध्ये तानि सुगोपय ॥	
तान्यवाप्नोति यः कस्त्रित् जीवनं तस्य तानि हि ।	२२
तदीयसकलाङ्गानां रोगनाशकराणि च ॥	
सर्व्यत्वान्महायत्नं त्वत्वा रक्तं निजान्तरं ।	२३
तस्मादेव यतो हेतो जीवनस्योदूर्मो भवेत् ॥	
स्वसाद्विधाच्च वक्त्रस्य वक्रतामपसारय ।	२४
ओष्ठयोरपि कौटिल्यं खतो दूरीकुरुष्व च ॥	
ऋजुदृष्टिं प्रकुर्वातां तावकीने तु लोचने ।	२५
त्वत्वत्वद्वमवक्रौ च वीचेतां नयनच्छदौ ॥	
स्तुतिः स्तकोयपादस्य त्वया सम्बग् विविच्यतां ।	२६
भविष्यन्ति स्थिरास्तर्हि सकला गतयस्त्व ॥	
सव्यां प्रत्यपसव्यां वा दिशं न भास्य कर्हिचित् ।	२७
चरणं तावकीनच्च कुमार्गादपसारय ॥	

मदीयसुविचारे त्वं स्वीयश्चोच्चे निधत्सु च ॥
 धारयिष्यसि तर्हि त्वं परिशामप्रदर्शितां ।
 तावकीनाधराभ्याच्च ज्ञानं रक्षिष्यते तदा ॥
 १ ओष्ठौ वाराङ्गनायास्तु परिस्तावयतो मधु ।
 तैलतोऽपि स्त्रियास्तस्याः काकुदं मेदुरं भवेत् ॥
 २ फलं पारचिकं तस्यालिकां किराततिक्षवत् ।
 कण्टकैरुतितीक्षणच्च हिधास्तचन्द्रहासवत् ॥
 ३ तस्यास्त्ररण्युमच्च मृत्युं प्रत्यवरीहति ।
 स्वीयगत्या च पाताले सा करोति पदार्पणं ॥
 ४ जोवनस्य महामार्गस्त्या नैव विविच्यते ।
 वर्त्माधः कम्पते तस्याः किन्तु सा तत्र बुध्यते ॥
 ५ अतो हे बालका यूयं मदाक्षं श्रोतुभर्षथ ।
 निर्गतेभ्यो मदीयस्याद् वाक्येभ्यो मापगच्छत् ॥
 ६ अतिदूरं स्त्रियास्तस्यास्तं वियुग्मिष्य निजायनं ।
 तद्देहवारसाग्रिधं त्वं न गच्छ कदाचन ॥
 ७ गत्वान्येभ्यः स्वसमानं समदायिष्यते तया ।
 दयाहीनरिपो र्हस्ते निजायुस्थार्पयिष्यते ॥
 ८ दृप्तिं त्वदीयसम्पत्या परे यास्यन्ति मानवाः ।
 भविष्यति परं सद्ग पूर्णं त्वच्छ्रमजैः पालैः ॥
 ९ मांसे देहे च ते क्षीणे शेषे त्वं निष्टनिष्यसि ॥
 वच्यसि चेदमाः शिर्दां कुतो गर्हितवानहं ।
 १० ममान्तःकरणचैव व्यनिन्दृ भर्त्सनां कुतः ॥
 कुतोऽहं स्वगुरुणाच्च भारतीं श्रुतवान् नहि ।
 ममोपदेशकानाच्च वाण्णां न न्यदधे मनः ॥
 ११ प्रायः सर्वाहिते ऽमज्जं जनतासभयोः पुरः ॥
 १२ पिव त्वं स्वप्रहेत्सोयं स्वकूपादुद्गृतं जलं ॥
 कुतस्वदुत्सजं नीरं वहिर्विस्तारयिष्यते ।
 १३ नगर्या राजमार्गेषु तेयानां सरितो यथा ॥
 तवैकस्यास्तु तत् तोयं न चान्येषां त्वया सह ॥
 १४ तावकीनप्रहि भूयाद् आशीर्वादसमन्वितः ।
 निजयैवनकालस्य कान्तायां त्वं प्रहृष्य च ॥

तां मन्यस्तु मृगों चार्वीं हस्तिणीं वा मनोहरां । १८
 स्तुतमद्यस्तु तस्यास्त्वां प्रमोदयतु सर्वदा ।
 प्रीतिभावेन तस्यास्त्वं लं रमस्तु निरन्तरं ॥ १९
 हे मत्पुत्र कुतो हेतोस्तु वेष्टायां निरस्तुसे ।
 परस्या वक्त्रसि लं वा कुतः सक्तो भविष्यसि ॥ २०
 प्रथेक्षाः परमेष्टस्य सन्ति मार्गा नरस्य वै । २१
 सम्यक् तेन मनुष्यस्य सर्ववर्त्म परीक्षेते ॥
 स्वोयदुष्कृतपापैर्हि दुष्टो लोको धरिष्यते । २२
 दृष्टं तच्च निभन्त्यन्ति स्वीयकिञ्चिष्ठरज्जवः ॥
 उपदेशविहीनत्वात् स विनाशं गमिष्यति । २३
 मूढताया भवत्त्वाच्च प्रपत्तिष्यति मत्तवत् ॥

6

६ षष्ठोऽध्यायः ।

१ प्रतिभूतविषेधः ६ आलस्यविरुद्धकथनं १२ दुष्टस्तोकविरुद्धकथनं १५ सप्त घृणाय-
 दानि २० आज्ञापालनफलं २५ परदारगमनात् चतियः ।

हे मदीयात्मज त्वचेत् स्वबन्धो लंघको भवेः । १
 परार्थं धृतहस्तो वा कुर्याः सत्यापनं यदि ॥
 स्वमुखाद्विर्गते वाक्यैस्तर्हि तं समृतोऽभवः । २
 यथा पाप्नैस्तथा बद्धः स्ववक्त्रेणेरितोक्तिभिः ॥
 अचैतत् कुरु मत्पुत्र तं स्वबन्धोः करङ्गतः । ३
 सं एक्षं बन्धुमध्येत् प्रणिपत्य प्रसादय ॥
 स्वीयलोचनयो निंद्रा त्वयानुज्ञायतां नहिं । ४
 न नेत्रच्छदयुमस्य वा स्वप्रार्थं निमीलनं ॥
 उद्धर सं मृगो यद्वत् पक्षी वा व्याधहस्ततः ॥ ५
 हे तुन्दपरिमार्ज तं पिपीलिकान्तिकं त्रज । ६
 तस्या आचारमालोक्य ज्ञानलाभं कुरुष्व च ॥
 नास्ति कोऽप्यधिपत्स्यान् शास्त्रान् च नायकः ॥ ७
 तथापि ग्रीष्मकाले सा सङ्गृह्णाति सजेमनं । ८
 शस्यकर्त्तनकाले ऽपि स्वभक्ष्यं सञ्चिनोति च ॥
 स्वप्स्यते कतिकालं हि हे आलस्यमते त्वया । ९

- कदा स्वकीयनिन्द्रातस्त्वयोत्यानं करिष्यते ॥
 १० अत्यनिन्द्रात्प्रतिनिवारणं स्यात् खप्ते स्वत्प्रकरणिश्च ॥
 ११ तया त्वदीयदारिद्र्यम् उपस्थास्यति दस्युवत् ।
 १२ तव निष्क्रिच्छनत्वच्च समायास्यति चर्मिंवत् ॥
 १३ पापात्मातीव धूतींउत्ति वाक्तौटित्यच्च सेवते ।
 १४ कुरुते नेत्रसङ्केतं पादाभ्यां बोधयत्यपि ।
 १५ स्वकीयकरणाखाभिरूपदेशं करोति च ॥
 १६ चित्तं तस्य इलैः पूर्णं स कुसङ्कल्पकृत् सदा ।
 १७ विवादस्य च वीजानि तेनोप्यन्ते निरन्तरं ॥
 १८ ततो हेतो हृष्टात् तस्य विपर्चिः प्रभविष्यति ।
 १९ स च ध्वंसिष्यते कुसात् प्रतीकारेण वर्जितः ॥
 २० परमेश्वर एतानि वृद्धूलूनि विग्रहते ।
 २१ तद्युक्तं सप्तमञ्चापि मनसा स ऋतीयते ॥
 २२ ऊर्ज्जट्टश्चक्रियगच्छ जिङ्गा चान्ततवादिनी ।
 २३ निर्दीषाणामस्तक्पाते प्रवृत्तच्च करद्वयं ॥
 २४ चित्तं कुमन्त्रणानाच्च कल्पनेन सुतत्वरं ।
 २५ दुष्कर्मसाधनार्थच्च द्रुतगामि पदद्वयं ॥
 २६ अन्तती कूटसाक्षो च भातृणाच्चैक्यभेदकः ॥
 २७ हे मत्युच्च स्वतातस्याच्चात्यया परिपाल्यतां ।
 २८ स्त्रीयमातुः सुशिक्षा च न परित्यज्यतां त्वया ॥
 २९ तां बधान सदा चित्ते कण्ठदेशे निधेहि च ॥
 ३० सा त्वां नेष्यति गच्छन्तं स्वपन्तं त्वामविष्यति ।
 ३१ उन्निद्रेण त्वया सार्वं संलापच्च करिष्यति ॥
 ३२ यद्देतो दीपिकास्याच्चासुशिक्षा दीपिरस्ति च ।
 ३३ उपदेशस्य वागदण्डाः सन्ति जीवनवर्त्म च ॥
 ३४ इत्यं पापिष्ठनार्हीतस्तव रक्षा भविष्यति ।
 ३५ स्त्रिघजिङ्गपरस्त्रीतस्त्वच्चोद्धारभवास्यसि ॥
 ३६ त्वदीयचेतसे तस्याः सौन्दर्यं मैव दीचतां ।
 ३७ स्त्रीयनेत्रच्छदाभ्यां सा त्वां जालेनेव मा धरेत् ॥
 ३८ विश्वाया अनुरोधस्तु शेषभव्यापहारकः ।
 ३९ परस्त्री किन्त्वमूल्यानां प्राणानां ग्राहिका भवेत् ॥

वक्षिं वक्षसि यो दथ्यात् तदस्तु किं न धक्षते ॥	२७
तमाङ्गारेषु यो गच्छेत् तत्पादौ किं न तप्यतः ॥	२८
समीपवासिनो भार्या यो गच्छेत् स तथा भवेत् ।	२९
यः किञ्चित् तां स्पृशेत् सोऽपि निर्दोषो न भविष्यति ॥	
चौर्यक्रियापि चारस्य नैव लोकैरुपेक्ष्यते ।	३०
खक्षीयप्राणरक्षाय चुधातस्तेन चारिते ॥	
धृतेन तेन कर्त्तव्यं सप्तधा परिशोधनं ।	३१
वक्षत्र्यं सकलच्छैव खीयगेहे स्थितं वसु ॥	
परदासांस्तु यो गच्छेत् स नरो बुद्धिवर्जितः ।	३२
खीयप्राणापहर्ता स खयमेव खनाशक्त ॥	
दण्डचाप्नोत्वचाच्च लज्जा तस्य न लुप्यते ॥	३३
खामिनो जारशङ्का या सा नरस्यातिचण्डता ।	३४
प्रतीकारदिने तेन चमरं नैव करिष्यते ॥	
न पारितोषितं किञ्चित् तस्मै रोचिष्यते तदा ।	३५
उत्कोचे बज्जमूल्येऽपि स तुष्टिं न गमिष्यति ॥	

7

७ सप्तमोऽध्यायः ।

१ सुलेमनो विनयकथनं ६ वेश्याधा व्यवहारवर्णनं २४ तस्या: खातन्यस्यावश्यकताच ।

मद्धाचो रक्ष है पुत्र मदाज्ञा हृदि गोपय ॥	१
तथा जीवनलाभार्यं मदाज्ञा परिपालय ।	२
मम शिक्षाच्च संरक्ष चक्षुःकनीनिकामिव ॥	
ता बधानाङ्गुलिष्वेव खहृत्यत्रे च ता लिख ॥	३
भगिन्येव ममासि त्वमिति प्रज्ञा ल्योत्यतां ।	४
मम ज्ञातिरियच्छेति कीर्त्यतां सुविवेचना ॥	
इत्यमेव परस्त्वीतस्त्व रक्षा भविष्यति ।	५
खिंधवाक्परभार्यातस्त्वच्छोद्धारमवाप्यसि ॥	
संगहस्यगवाचस्य जालेनाहं व्यलोकयं ॥	६
तदानीं मन्दबुद्धीनां केषाचित् प्राप्य दर्शनं ।	७
यूनां मध्ये मध्यादर्पि युवैको ज्ञानवर्जितः ॥	
स तस्या गेहकोणस्य समुखेनात्यवर्तत ।	८

तस्या निकेतनस्यैव वर्त्मना च समक्रमीत् ॥
 ८ तदा गोधूलिर्देवासीत् सन्ध्याकाले उपराहिके ।
 ९ यामिनोजान्धकारस्य समवाप्नोदुपक्रमं ॥
 १० एका स्त्री तु तमभ्यायात् वेष्यवेशा सुधूर्त्तधीः ॥
 ११ कोलाहलप्रियाबध्या तत्यादौ न स्थिरौ गृहे ॥
 १२ जातु भाव्यति मार्गे सा जातु याति चतुष्पथं ।
 १३ जातु वा सर्वकोणेषु व्याधबल् सा प्रतीक्षते ॥
 १४ सा तं इत्या तदाचुम्बीत् इष्टास्या चेदमव्रवीत् ॥
 १५ मङ्गलार्थं बलीन् दत्त्वा मयाद्य पूरित व्रतं ॥
 १६ अतस्यां प्राप्तमागच्छं मयान्विष्य त्वमीक्ष्यसे ॥
 १७ मत्खड्डास्त्ररूपैः स्त्रीर्णा मिथौशेष्विच्चवादरैः ॥
 १८ अगुरुवोलसुत्वगिभं र्मम शश्या सुवासिता ॥
 १९ एह्यावत्मरणं यावत् प्रेमभोगे रमावहै ।
 २० पूर्णकामविलासेन प्रमोदं करवावहै ॥
 २१ गृहस्तामी गृहे नास्ति दीर्घयाचां करोति सः ॥
 २२ स मुद्रायश्चिहस्तो ऽग्रात् पूर्णन्दै गेहमेष्यति ॥
 २३ इत्यं तं निजपित्र्याया बाङ्गल्येनाचकर्ष सा ।
 २४ ओष्ठयो मेंदुरत्वेन पथभृष्टं चकार च ॥
 २५ तदानीं स नरस्तस्याः पञ्चादेवाममद्धठात् ।
 २६ स तु पीनगवा तुल्यो धातस्यानं प्रगच्छता ।
 २७ अवुद्दे दर्घणनं प्राप्तं याति नूपुरधारिवत् ॥
 २८ शेषे शीघ्रगवाणेन यक्षत् तस्य विभेत्यते ।
 २९ पक्षीत्यं प्रविशेत् पाशम् अज्ञात्वा प्राणसंशयं ॥
 ३० अतो हे बालका यूद्यं ममोक्तिं श्रेतुमर्हथ ।
 ३१ ममास्यार्निर्गतं वाक्यं युश्माभि विनिश्चयतां ॥
 ३२ मा भवेत् त्वन्मनो भव्यं तस्या मार्गे उष्णमितुं ।
 ३३ मैव वा क्रियतां तस्या वर्त्मसु भमणं त्वया ॥
 ३४ बङ्गलोकास्तथा यस्मात् क्वतीक्ष्वात् निपातिताः ।
 ३५ तथा व्यापादिताः सर्वे वाहिनी सुमहाबला ॥
 ३६ नरकाध्वा गृह्ण तस्याः कालान्तःपुरगामि तत् ॥

8

८ अष्टमोऽध्यायः ।

१ प्रजायाः सुखाति त्रेष्ठता च १२ प्रजाया पराक्रमो धनञ्ज २५ प्रजाया अनादिवं ३२
प्रजया सुखवर्णनञ्ज ।

किं ग घोषयति प्रज्ञा बुद्धिरचैच्च भाषते ॥	१
मार्गस्थोपटि तिष्ठन्ती स्तुत्तं इड्डाटकालये ॥	२
गोपुराणां समीपे वा नगरम् सुखे स्थिता ।	३
कपाटानां प्रवेशे सा घोचैरित्यं प्रभावते ॥	४
आङ्गयामि नरा दुष्टान् मनुजान् अभिवच्यहं ॥	५
हे मन्दबुद्धयो यूयं प्राग्नृते सतर्कतां ।	६
हे मृषाः सकला यूयं शिक्षाध्वं सुविवेचनां ॥	७
युद्धाभिः शूयतां यस्माद् उलृष्टानि वदाम्यहं ।	८
मामकीनाधरद्वारात् न्याया निर्यान्ति चोक्तयः ॥	९
तालु मे सत्यभाष्यस्ति पापं द्विष्टो ममाधरौ ॥	१०
सकला मम वक्त्रय वाचो धर्मसमन्विताः ।	११
वक्रका विपरीता वा मध्ये तासां न विद्यते ॥	१२
न यां बुद्धिमतां दृष्टावज्जवः सकलाच्च ताः ।	१३
ज्ञानप्राप्तमनुश्याणां विचारात् सरलाच्च ताः ॥	१४
शैष्याद् एष्टीति शिक्षां मे ज्ञानचोक्तमहेमतः ॥	१५
यतो हेतोः प्रवालेभ्यः प्रज्ञा अेष्टा न संशयः ।	१६
सर्वाणि प्रियवस्तुति तत्समानि न सन्ति हि ॥	१७
अहं प्रज्ञेति विख्याता मम वेष्ट सतर्कता ।	१८
लभ्यते च मया ज्ञानं परिणामप्रदर्शकं ॥	१९
परमेषान्तु या भीतिः सा दृष्टा पातकं प्रति ।	२०
तस्माद् दर्पो ऽभिमानच्च दुष्टतारूपवर्त्म च ।	२१
विपरीतच दैर्भुख्यं दृष्टान्येतानि सन्ति मे ॥	२२
मन्त्याकुशले त्वा मे प्रज्ञाहं विक्रमान्विता ॥	२३
मया शासति राजानो भूपा धर्मं वदन्ति च ॥	२४
मया जयन्ति शास्तारः शिलाच्च चितिनायकाः ॥	२५
ये कुर्वन्ति सदि प्रेम तेषु प्रेम करोम्यहं ।	२६
यत्वान्मां स्वगयन्ते ये मामवाश्यन्ति ते जनाः ॥	२७

- १८ मसैवास्ति धनं तेजः स्याख् विचं पवित्रता ॥
श्रेष्ठं मम फलं सर्णात् हिरण्यादपि निर्मलात् ।
श्रेष्ठो मदीयलभ्यांशु उच्चमाद् रजतादपि ॥
- २० नयन्ति धर्ममार्गेण मध्येन न्यायवर्त्मनां ।
ममानुरागिणो लोकान् कुर्वे सम्पत्तिभागिनः ।
कोषागाराणि तेषाच्च इथैः समूर्द्धाम्यहं ॥
- २२ प्राप्ताहं परमेष्ठेन स्वीयगत्या उपक्रमे ।
स्वकीयकर्मणामये काले इतीव पुरातने ॥
- २३ आदावेवाभिषिक्ताहं प्राक् चित्तेषुद्भवात् पुरा ॥
मदीयोत्तिकाले च नाविद्यन्त महार्यवाः ।
भारिणस्तोयभारेण नाविद्यन्त च निर्जर्मराः ।
- २४ गिरीणां दोपणस्थाये इहं जाताद्रिगणात् पुरा ॥
तेनाह्वयेषु देशेषु निर्जनेषु स्वलेषु च ।
- २५ नरलोकस्थमद्रेणो र्मलके इपि न निर्मितेः ॥
यदा सोऽस्यापयद् घोम तदैवासमुपस्थिता ।
- २६ यदा सोऽपान्निधेः पृष्ठे अलिखत् परिमङ्गलं ।
यदाबध्वाद् घनानूर्ध्वे सैन्धवोत्साच्च प्राभवन् ॥
- २७ यदा महासमुद्रये सीमानं स न्यूनयत् ।
निजाञ्जालहृनादैव सलिलानि निवासयन् ।
- २८ वसुधायाच्च मूलानि स समस्यापयद् यदा ॥
तदानीं तस्य प्रार्थे इहम् अतिष्ठं कर्मकारिणी ।
- २९ प्रव्यहं नन्दना तस्य तत्साक्षात् इर्षणा सदा ॥
हृष्टा भूमण्डले तस्य नन्दनी न्द्रसुतैः सह ॥
- ३० हे वत्सा अधुना यूर्ध्वं निष्ठामयत महचः ।
मन्मार्गान् ये इवलम्बन्ते धन्या एव भवति ते ॥
- ३१ उपदेशं इहीवैव भवत ज्ञानसेवकाः ।
अत्याचारच्च युद्धाभिः कथच्चित् क्रियतां नहि ॥
- ३२ धन्य एव मनव्यः स यः संपृश्यन् वचो मम ।
मामकीनकपाटेषु प्रजागर्त्ति दिने दिने ।
- ३३ मम द्वारशिलायाच्च द्वारिवदवितिष्ठते ॥
यस्माद् यो मामवाप्नोति स एवाप्नाति जीवनं ।

प्रसादस्व परेषस्य स नरः परिलक्ष्यते ॥
मम यज्ञापराध्वेति निजप्राणन् हिनस्ति सः । १६
मां दिवन्ति च यावन्तस्ते मृतौ प्रेम कुर्वते ॥

9

९ नवमोऽध्यायः ।

१ प्रजाया ज्ञानान् ० उपदेशकथनं १२ अज्ञानतायाः कथनं फलच्च ।

खगेहं निर्ममे प्रज्ञा सम खमांस्ततद् च ।	१
पश्चून् जघान मांसार्थं मद्यज्ञामिश्रयत् तथा ।	२
रचयामास भोज्याय खकीयान्धासनानि च ॥	
खदासीः प्रेष्य सा पुर्या घोषयत्युच्चभूमिषु ।	३
आगच्छेनन्दधीरत्र निर्बाधांश्च ब्रवीति सा ।	४
आयाताश्रीत भक्ष्यं मे मद्यं पिवत मलूतं ॥	५
मन्दवुद्गीन् परित्यज्य जीवनं परिरक्षत ।	६
मार्गे विवेचनायाच्च स्थिरपादैः प्रगच्छत ॥	
निन्दकः शिक्षये येन तेनावज्जैव लभ्यते ।	७
दुर्जनो भर्त्यते येन जायते स कलङ्कितः ॥	
निन्दकं भर्त्ययेथा न स त्वां देव्यति भर्त्यितः ।	८
ज्ञानिनं भर्त्ययेथास्वं तस्मात् स प्रेष्यते त्वयि ॥	
शिक्षय ज्ञानिनं तस्मात् सोऽतिज्ञानी भविष्यति ।	१०
बोधय धार्मिकं तस्मात् सोऽतिविदान् भविष्यति ॥	
परमेषात् या भीतिः सा प्रज्ञाया उपक्रमः ।	११
तथा धर्मस्य यज्ञानं मन्ये तत् सुविवेचना ॥	
मत्तस्वदीयस्वार्थां सङ्घा वद्धिमवाप्यति ।	१२
सुदीर्घाच्च भविष्यन्ति वत्सरा आयुषस्तव ॥	
यदि त्वन् भवे ज्ञानी स्वार्थं ज्ञानी भविष्यति ।	१३
निन्दाचारी भवे वीं चेत् स्वार्थं दोषी भविष्यति ॥	
मूढतार्था तु या योषित् सा महाशब्दकास्थिः ।	१४
स्थूलवुद्धिस्तभावा सा न जानीते च किञ्चन ॥	
संगेहदार आसीना पुरस्तोऽस्त्रविद्यरे ।	१५

१५ समाङ्गयति सा पाञ्चान् चटजुमार्गः प्रगच्छतः ॥
 १६ आगच्छेमन्दधीरत्र निवाधांश्च ब्रवीति सा ॥
 १७ चोरितं वारि सुखादु गुप्तमन्नच्च सुप्रियं ॥
 १८ प्रेता वसन्ति यत् तत्र तत्र जानन्ति ते नहाः ।
 तथा निमन्त्रिताः सर्वे चाध्यभवनगामिनः ॥

10

१० दृश्माऽध्यायः ।

सुलेमनो नानाविधा हितोपदेशः ।

सुलेमनो हितोपदेशः ।

१ ज्ञानी पुत्रः स्वतातस्य भवेदानन्दकारकः ।
 २ मूर्खः पुत्रच्च शोकार्त्तां कुरुते निजमातरं ॥
 ३ दुष्टतायुक्तविच्चानि नोपकुर्वन्ति किञ्चन ।
 ४ किन्तु मृत्युत उडारं धर्म एवानुतिष्ठति ॥
 ५ परेषां नानुजानाति धार्मिकस्य कुरुत्तर्तां ।
 ६ किन्तु संशोदत्यते तेन दुष्टानामेव लुब्धता ॥
 ७ कार्यं प्रियिलहस्तेन ये कुर्युत्से दरिङ्गति ।
 ८ महोत्साहमनुष्टाणां करः सम्पत्तिवर्जकः ॥
 ९ योश्चो फलावचार्यी यः स पुत्र एव बुद्धिमान् ।
 १० नित्रितः प्रस्थकाले यः स लज्जाजनकः सुतः ॥
 ११ धर्मशीलस्य लोकस्य मूर्खाशीरधितिष्ठति ।
 १२ वदनं दुर्जनानान्तु दौरात्म्येन समावृतं ॥
 १३ आशिषे सर्वते धर्मी दुष्टानां नाम शीर्यते ॥
 १४ गृह्णावाच्चाः सुधी लोको मूढोषुच्च निपावते ॥
 १५ चटजुगाम्यभयं याति वक्रमार्गा धरिष्यते ॥
 १६ सङ्कटाद्वाच्चो व्यथाकारी मूढोषुच्च निपावते ॥
 १७ धर्मिलोकस्य यद् वक्त्रां जीवनस्योत्स एव तत् ।
 १८ वदनं दुर्जनानान्तु दौरात्म्येन समावृतं ॥
 १९ विवादोत्पादको द्वेषः प्रेमा सर्वाघप्रच्छदः ॥
 २० ओष्ठयो विञ्जलोकस्य प्राच्छता वर्तते सदा ।

बुद्धिवर्जितलोकस्य प्रष्ठे दण्डस्य युज्यते ॥	
ज्ञानवन्तो मनुष्या ये विज्ञानं गोपयन्ति ते ।	१४
किन्त्वज्ञानस्य यद् वक्त्रं तदासन्नतमः क्षयः ॥	
धनयुक्तस्य लोकस्य विक्तं गाढतमं पुरं ।	१५
दरिद्राणाच्च दारिद्र्यं तेषां नाशस्य कारणं ॥	
धर्मिलोकस्य यत् कर्म तत्कलं जीवनावहं ।	१६
दुर्जनस्य च यो लाभस्तप्तालं पातकावहं ॥	
जीवनायनगामी स आदेशो येन पात्यते ।	१७
किन्तु यः शासनवागी स हि भान्तो भविष्यति ॥	
आच्छादयति यो द्वेषं तम्मौष्ट्रौ वदतोऽवृत्तं ।	१८
अपवादच्च यः कुर्यात् सोऽपि मूढो न संशयः ॥	
वाग्बाङ्गल्ये उपराधानाम् अभावो नहि विद्यते ।	१९
खाधरौ यस्तु संयच्छेत् स नरो बुद्धिमान् भवेत् ॥	
धार्मिकस्यैव या जिङ्गा सा परीक्षितरूप्यवत् ।	२०
दुर्जनानाच्च या बुद्धिस्तस्या मूल्यं भवेत् तद्यं ॥	
अधरौ धर्मिलोकस्य बहुनां परिपालकौ ।	२१
ज्ञानाभावाच्च निर्बोधाः प्रणव्यागं प्रकुर्वते ॥	
आशिषा परमेशस्य धनवान् जायते नरः ।	२२
व्यसनच्च तथा सार्जं तेन संयुज्यते नहि ॥	
ङ्गादते दुष्कृतौ मूर्खः प्रज्ञायाच्च सुधी नरः ॥	२३
दुर्जनः शङ्कते यस्तात् तं तदेवाक्तमिष्यति ।	२४
आकाङ्क्षा धार्मिकाणाच्च सफलत्वं गमिष्यति ॥	
यथा भज्ञानिलोऽतीतः पाप्यन्तर्धास्यते तथा ।	२५
धार्मिकः कुद्यमूलस्य सर्वदा स्थायिनः समः ॥	
दन्तेष्वस्त्रसो यदत् धूमो वा नेत्रयो र्यथा ।	२६
तदेवालसो दूतः प्रेरकस्य मतौ भवेत् ॥	
परमेश्वरतो भीति भवत्यायुःप्रवर्द्धिका ।	२७
किन्तु न्यूनीकरिष्यते वत्सराः पापिनां वर्णां ॥	
प्रत्याप्ता धार्मिकाणां या सा भवेत् हर्षदायिनी ।	२८
दुर्जनानां प्रतीक्षा या सा क्षयं परिगच्छति ॥	
परमेशस्य यन्माग्नि दुर्गं तत् सरलात्मनां ।	२९

किन्तु दुष्कर्मिणोकानां तदेवाज्ञि विनाशकं ॥
 धार्मिकः सर्वदा खायो कदाचिन्न चलिष्यति ।
 किन्तु ये दुर्जितास्ते नैव वत्यन्ति नीटति ॥
 धार्मिकस्यैव यद् वक्त्रं तस्मान् प्रज्ञा प्ररोहति ।
 या च वक्रवदा जिङ्गा सा समुच्छेत्यते किल ॥
 घधरौ धार्मिकस्यैव प्रोतिभावस्य सङ्गिनौ ।
 दुर्जनानाच्च यद् वक्त्रं वक्रभावस्य सङ्गिः तत् ॥

11

११ एकादशोऽध्यायः ।

नानोपदेशकथनं ।

१ वच्चका या तुलायस्थिः दृष्ट्या सा परमेशितुः ।
 यथार्थं परिमाणं यत् तस्मिन्नेव स तुष्यति ॥
 २ अभिमाने समायाते समायात्यवभानना ।
 किन्तु नभखभावा ये प्रज्ञा तैः सह वर्तते ॥
 ३ शुद्धता सरलानां या सा तेषां पथिदर्शिका ।
 वक्रता वच्चकानां या सा तेषां नाशकारिणी ॥
 ४ कोपवक्त्रे दिने वित्तं किञ्चिन्नेपकरिष्यति ।
 किन्तु मृत्युत उडारं धर्मं रवानुतिष्ठति ॥
 ५ साधुलोकस्य धर्मेण सरजीक्षियते गतिः ।
 किन्तु स्वकीयदौर्जन्याद् दुर्जनो निपतिष्यति ॥
 ६ वृणां सरलचित्तानां धर्मस्तानुद्दरिष्यति ।
 स्वकीयलोभपाशैरु धरिष्यन्ते प्रवच्छकाः ॥
 ७ प्रत्याशा पापिलोकस्य मृत्युकाले विनश्यति ।
 दुर्वक्तानां प्रतीक्षा च तदा याति विलोपनं ॥
 ८ धार्मिको इच्छते क्लेशात् पापो चाप्नोति तत्पदं ॥
 कपटी स्वीयवक्त्रेण मित्रनाशं करोति हि ।
 प्रज्ञया धार्मिकाणान्तु मित्ररक्षा विधीयते ॥
 ९ धार्मिकेषु सम्बद्धेषु पुर्यां हृष्टः प्रजायते ।
 दुर्जनेषु विनष्टेषु शूयते च जयध्वनिः ॥

आशोर्बादादजूनां हि नगरस्योवति भवेत् ।	११
दुष्टानां दुर्मुखत्वात्त्याटनं तस्य जायते ॥	
खमिचं योऽवजानाति स नरो बुद्धिवर्जितः ।	१२
किन्तु बुद्धिविशिष्टः स खमुखं येन रुध्यते ॥	
यो भास्यत्वपवादार्थं गुपत्वाक्यं व्यनक्ति सः ।	१३
यस्तु विश्वास्यभावः स कथामाच्छाद्य रक्षति ॥	
मन्त्रणाया अभावेन प्रजानां पतनं भवेत् ।	१४
बज्जले मन्त्रिणां किन्तु रक्षा तासां प्रजायते ॥	
लग्नकोऽच्छात्लोकस्य घोरां वास्तुति दुर्दशां ।	१५
प्रतिभूते दृश्या यस्य निर्विघ्नं सेऽवतिष्ठते ॥	
या मनोऽहरिणी कान्ता समानं धार्यते तथा ।	१६
नरै विक्रमसंयुक्तैरैश्वर्यै धार्यते यथा ॥	
यो मनुष्यो दयाशीलः स करोत्यात्मसङ्गलं ।	१७
यस्य क्रूरस्यभावः स निजकायस्य पीडकः ॥	
दुरात्मा कुरुते कार्यं विपरीतफलप्रदं ।	१८
धर्मवीजस्य वस्ता यः स सत्यं लभते फलं ॥	
यो नरः सुस्थिरो धर्मं जीवनाय स चेष्टते ।	१९
योऽनुधावति यापं स चेष्टते स्वीयमृतवे ॥	
वक्रभावा मनुष्या ये गर्हते तान् परेश्वरः ।	२०
किन्तु ये सरलाचाराः स तानेवानुरुद्धते ।	
पुरुषानुक्रमं यावत् पापी दण्डात्र मोक्षते ।	२१
धार्मिकाशान्तु यो वंशः स उद्भासमवाप्यति ॥	
नासिकायां वराहस्य सौवर्णं भूषयं यथा ।	२२
सुविचारविहीनायाः सौन्दर्यं योषितस्तथा ॥	
आकाशा धर्मिलोकानां केवलं मङ्गलावहा ।	२३
दुर्जनानां प्रतीक्षा या सा तु कोपानलावहा ॥	
खधनं विकिरन्तोऽपि वर्जन्ते केऽपि मानवाः ।	२४
न्यायाद् दृष्टं धरनत्वं जायन्ते केऽपि निर्धनाः ॥	
यो मनुष्यो वदान्यः स्यात् स आप्यायिष्यते खयं ।	२५
अभिवर्षति यस्यान्यान् सेऽभिवर्दिष्यते खयं ॥	
येन संरुद्धते शस्यं शपन्ते तं नरं जनाः ।	२६

१०

येन विक्रीयते ग्रस्यम् आशीर्वन्मुद्धि वर्तते ॥
 यो मनुष्यो हितान्वेषी सोऽनुगच्छत्यनुयहं ।
 आज्ञामिष्यति चानिष्टम् अनिष्टान्वेषिणं जनं ॥
 स्वधने यस्य विश्वासः स मनुष्यः पतिष्यति ।
 पल्लवास्तु यथा तदत् फुल्लिष्यन्ति हि धार्मिकाः ॥
 क्लिन्नाति परिवारान् यः सम्पत्तिस्य वायुवत् ।
 यस्य मूर्खः स विज्ञस्य दासेष्टलं करिष्यते ॥
 प्राप्य धार्मिकलोकेनामृतपादपञ्चं फलं ।
 मनांस्याकृष्य यो इक्षेत् स ज्ञानी नाच संशयः ॥
 धार्मिकः पश्य मेदिन्यां दोषाणां लभते फलं ।
 का नु दुर्बृत्तलोकस्य पापिनश्च दशा भवेत् ॥

१८

१९

२०

२१

12

१२ द्वादशोऽध्यायः ।

१

यः प्रतुष्यति शिक्षायां स विद्यायां प्रतुष्यति ।
 भर्त्यनां गर्हते यस्तु पशुतुल्यः स मानवः ॥
 सज्जनः परमेशस्य समवाप्नोत्यनुयहं ।
 किन्तु धौर्च्यस्वभावे यस्तं करोति स देविणं ॥
 नैव दुष्टतया कस्ति कदाचित् क्रियते स्थिरः ।
 धार्मिकाणान्तु यन्मूलं निष्ठलं तद् वितिष्ठते ॥
 शिष्टा स्त्री स्वामिनो माला लोदव्यासमां कलङ्किनी ॥
 सङ्कल्पा धर्मिणां न्याया दुष्टानां मन्त्रणं क्लबं ॥
 हत्यायै निष्टते स्थातुं भाषन्ते दुर्जना मिथः ।
 धार्मिकाणान्तु जिङ्गा तान् मरणात् परिस्कृति ॥
 विनिपत्व दुरात्मानो नास्तित्वं प्राप्नुवन्ति हि ।
 धार्मिकाणान्तु यत् सद्ग सुख्यिरं तद् वितिष्ठते ॥
 स्त्रीयमेधाप्रभावेन सुख्यातिं लभते नरः ।
 किन्तु यो वक्रचित्तः स सकलैर्वमन्यते ॥
 वरं खकिङ्गरः चूडो न च दर्प्यद्ववर्ज्जितः ॥
 खपशोरपि प्राणेषु चिन्ताशीलोर्ज्जित धार्मिकः ।

२

३

४

५

६

७

८

९

दुर्जनानान्तु यः स्त्रेहः सोऽपि क्रूरतमो भवेत् ॥	११
स्वभूमिः क्षम्यते येन स एवाप्नेन तपश्यति ।	
निर्गुणांस्वनुगच्छेद् यो स एव बुद्धिवर्जितः ॥	१२
दुर्जितिचैः क्षतं लाभं लिप्सते दुर्जनो नरः ।	१३
धार्मिकाणान्तु यन्मूलं तत् फलोत्पादकं भवेत् ॥	
स्वकीयाधरयो दीप्त उच्चायो दुर्जनस्य हि ।	१४
किन्तु स्त्रेशत उज्जारं समवाप्नोति धार्मिकः ॥	
स्वमुखस्य फलान्मत्त्वे मङ्गलेन सुतपश्यति ।	१५
क्षतं यत् स्त्रीयहस्ताभ्यां तस्याप्नोति फलं नरः ॥	
पश्चा अज्ञानलोकस्य सरलो निजटृष्णितः ।	१५
अूयते मन्त्रणा येन स एव ज्ञानवान् नरः ॥	
अज्ञानस्य मनस्तापस्तत्त्वग्नात् सम्मकाश्वते ।	१६
किन्तु स्त्रीयापमानं यश्चादयेत् स विचक्षणः ॥	
यो जनो भाषते सत्यं तेन धर्मं उदीर्यते ।	१७
मृषावादी तु यः साक्षी स उदीरयति क्लबं ॥	
केषाच्चिद् वावदूकानां खड्गाघातवदुक्तयः ।	१८
किन्तु ज्ञानवतां जिङ्गा दुःखिनां रोगशान्तिदा ॥	
सत्यायुः सर्वदा स्थायी मृषाजिङ्गा च नैमिती ॥	१९
कुसङ्कल्पकृतां चित्तं कापश्चस्याश्रयो भवेत् ।	२०
प्रान्त्यै तु मन्त्रणा येषाम् आनन्दस्तेषु वर्तते ॥	
मनुष्ये धार्मिको किञ्चिद् अनिदृश्यते नानुषंश्यति ।	२१
किन्तु पूर्णा भविष्यन्ति सन्तापेन हि दुर्जनाः ॥	
मृषावादयधरान् लोकान् गर्वते परमेष्वरः ।	२२
सत्याचारन्तु ये कुर्युः स तेष्वेव प्रतुष्यति ॥	
समाच्छादयति ज्ञानं मनुष्यः सुविचक्षणः ।	२३
मानसं किन्तु मूढानां घोषयत्वनभिज्ञतां ॥	
कर्मशीलमनुष्यस्य हस्तो राज्यं करिष्यति ।	२४
यः करः शिथिलोद्योगः करदः स भविष्यति ॥	
मनुष्यस्य मनस्तापाज्ञायतेऽवनतं मनः ।	२५
किन्त्वानन्दमवाप्नोति हितवाक्येन तत् पुनः ॥	
धर्मशीलो मनुष्यो यः सुस्थः स खीयमित्रवः ।	२६

२०

दुर्जनानान् यो मार्गः स तेषां भान्तिकारणं ॥
 अलसेन मृगं धृत्वा तत्पाकः क्रियते नहि ।
 कर्मशीलमनुव्यस्तु न रसत्वममूल्यकं ॥
 जीवनं धर्ममार्गसं मृत्यु नास्ति च सत्पथे ॥

२८

13

१३ त्रयोदशोऽध्यायः ।

१

उपदेशं खतातस्य ज्ञानी पुच्छः पृष्ठोति हि ।
 किन्तु यो निन्दकस्तेन भर्त्सना श्रूयते नहि ॥
 खमुखस्य गुणान्मत्त्वे सुफलं परिभोव्यते ।
 वस्त्रकानान् लोभस्य पोडितत्वं फलं भवेत् ॥
 निजं रक्षति यो वक्त्रं निजग्राणान् स रक्षति ।
 व्यात्तोषस्य तु लोकस्य निपातः समविष्यति ॥
 अलसो वाङ्कयाकाङ्क्षी न च प्राप्नोति किञ्चन ।
 प्राणा ये कर्मशीलानां ते भविष्यन्ति सुस्थिताः ॥
 धर्मिको यो मनुष्यः स मृषावाक्यं विग्रहते ।
 दुर्जनः किन्तु दुर्गम्भी लज्जितस्त्र भविष्यति ॥
 यो न दः सरलाचारो धर्मस्तं परिरक्षति ।
 मनुष्यं पापिनं किन्तु दुष्टतैव निपातयेत् ॥
 केऽपि धनेश्वरायन्ते नास्ति तेषान्तु किञ्चन ।
 केऽप्यन्ते दुर्गतायन्ते तेषान्त्वस्ति महाधनं ॥
 न रस्य प्राणरक्षाया मूल्यं तस्य धनं भवेत् ।
 धनहीनो मनुष्यस्तु न पृष्ठोति हि भर्त्सनां ॥
 धर्मिणां शोभते तेजो दीपः शाम्यति पापिनां ॥
 वर्जनं यद् विवादस्य तद् दर्पादेव जायते ।
 मन्त्रणां ये तु गृह्णन्ति प्रज्ञा तैः सह वर्जते ॥
 विज्ञान्यवस्तुमूलानि चीणतामाप्नुवन्ति हि ।
 यस्तु सञ्चिन्याङ्गस्ते वर्जयिष्यति तानि सः ॥
 आशाया दीर्घसूत्रत्वं चित्तरोगस्य कारणं ।
 सफलत्वस्त्र वाङ्कया अमृतोत्पादकस्तरः ॥
 आदेशं योऽवजानाति तस्य नाशो भविष्यति ।

२

३

४

५

६

७

८

९

१०

११

१२

१३

१४

१५

१६

१७

१८

१९

२०

२१

२२

२३

२४

आज्ञामाद्रियते यस्तु सुफलं तेन लभ्यते ॥	
जीवोत्सा ज्ञानिनः शास्त्रं मृत्युपाश्रान्निवर्त्तकं ॥	१४
शुभबुद्धेः पक्षं प्रीतिः कठिना कृतिनां गतिः ॥	१५
न रा विचक्षणा: सर्वे कार्यं ज्ञानेन कुर्वते ।	१६
ये तु मूर्खा मनुष्यास्ते विस्तृगत्वन्ति समूर्खतां ॥	
दुष्टो दूतः पतेत् दुष्टे सत्यस्वारस्तु रोगहा ॥	१७
यो न रो गर्हते शिक्षां दरिद्रोऽवमत्स्य सः ।	१८
वाग्दरणं सहते यस्तु स सम्मानमवाप्यति ॥	
सम्युग्मा या मनोवाङ्मा खादीं तां मन्यते मनः ।	१९
पापान्निवर्त्तनं मृढै मन्यतेऽतीव कुत्सितं ॥	
ज्ञानिभिः सह यो गच्छेत् स हि ज्ञानी भविष्यति ।	२०
निर्बोधानान्तु यो बन्धुः स विनाशं गमिष्यति ॥	
विपत्तिः पापिनां पञ्चात् द्रुतगत्या प्रगच्छति ।	२१
किन्तु धार्मिकलोकेभ्यो मङ्गलं प्रतिदीयते ॥	
कुरुते पुत्रपौत्रांस्च साधु विरच्चाधिकारिणः ।	२२
धार्मिकस्य निमित्तन्तु सञ्चितं पापिनो धनं ॥	
जायते शस्याभाङ्गत्यं दीनानां भूमिकर्षणात् ।	२३
विचाराभावते। जातु शस्याभावस्य जायते ॥	
दण्डं नहि प्रयुक्ते यः स प्रदेष्टि निजात्मजं ।	२४
पुत्रे यः प्रीयते तस्य श्रासनाय स चेष्टते ॥	
मनसस्तुपिपर्यन्तम् अप्नं खादति धार्मिकः ।	२५
उदां दुर्जनानान्तु नोरसं तिष्ठति कुधा ॥	

14

१४ चतुर्दशोऽध्यायः ।

गृहिणी सविवेका या निर्मिमीते खवेष्म सा ।	१
निर्बोधा तु खहस्ताभ्यां कुरुते तस्य भञ्जनं ॥	
यो न रः सरलाचारी परमेश्वरद्विभेति सः ।	२
किन्तु यः कुटिलाचारस्यावज्ञां करोति सः ॥	
दण्डः खकीयदर्पस्य मुखे मूर्खस्य विद्यते ।	३
किन्तु ज्ञानवतां रक्षां खकीयौ कुरुते उधरौ ॥	

४ गवामभावते गोष्ठं तिष्ठत्येव परिष्कृतं ।
 धनं किन्तु बलादेव बलीबर्द्धस्य वर्द्धते ॥
 ५ साक्षी विश्वासयोग्यो यः स मृषा भाषते नहि ।
 किन्तु प्रतारकः साक्षी मृषावाक्यानि भाषते ॥
 ६ प्रज्ञां मृगयमाणोऽपि नैव प्राप्नोति निन्दकः ।
 किन्तु यो बुद्धिमांस्तस्य सुलभं ज्ञानमस्ति हि ॥
 ७ अपगच्छ मनुष्यस्य निर्बोधस्य समीपतः ।
 यं न इं ज्ञानहीनोष्ठं जानीषे तं परित्यज ॥
 ८ विचक्षणस्य का प्रज्ञा स्वमार्गं सावधानता ।
 मूढता का च मूढानां तेषामात्मप्रवच्छना ॥
 ९ निर्बोधा मनुजाः पाप उपहासं प्रकुर्वते ।
 किन्तु धार्मिकलोकानां मध्ये तिष्ठत्यनुयहः ॥
 १० मनस्तापस्य तीव्रतं चित्तमेवावगच्छति ।
 न च व्याप्तिते तस्य हर्षे कञ्चित् परोऽनरः ॥
 ११ दुर्घरित्वमनुव्याख्याणां सदनं विप्रनंच्यति ।
 उटजं सरलानान्तु तेजोयुक्तां भविष्यति ॥
 १२ केचिन्मार्गां व्याख्यात् साक्षात् सरलाः प्रतिभान्ति हि ।
 भागस्तु पश्चिमस्तेषां जायते निधनायनं ॥
 १३ कदाचिङ्द्वास्यमध्ये ऽपि चित्तं लोकस्य खियते ।
 शोक एव च हर्षस्य शेषभागः प्रजायते ॥
 १४ विपथासक्तचित्तो यः स्त्रीयगत्या स वृप्यति ।
 किन्तु यः सञ्जनस्तस्योत्पद्यते वृप्तिरात्मतः ॥
 १५ सर्ववाक्येषु विश्वासं मन्दबुद्धिः करोति हि ।
 किन्तु स्वपादविक्षेपं समाधत्ते विचक्षणः ॥
 १६ विज्ञा लोको भयं प्राप्य व्यसनादपगच्छति ।
 किन्तु मूर्खोऽतिविश्वासम् अव्याचारं करोति च ॥
 १७ य चाशुकोधशीलः स्यात् स एवाज्ञानकर्मकृत् ।
 कुसङ्गल्पप्रियस्थापि मनुष्यः सर्वगर्हितः ॥
 १८ अगतं मन्दबुद्धीनां धनं निर्बोधता भवेत् ।
 किन्तु विचक्षणानां हि ज्ञानं मस्तकभूषणं ॥
 १९ नमन्ति सच्चरित्राणां समक्षं दुर्जनाः किल ।

धर्महीनमनुष्याच्च धार्मिकस्यैव गोपये ॥	
यो मनुष्यो दरिद्रः स स्वभित्रेणापि गच्छते ।	१०
किन्तु धनाञ्जलोकस्य बहवः सन्ति बन्धवः ॥	
स्वभित्रं यो इवजानाति पापमेव करोति सः ।	११
दुर्गतेषु दयालु यौ धन्य एव स मानवः ॥	
ये कुर्वन्ति कुसङ्खल्पान् किं न भास्यन्ति ते नराः ।	१२
सत्सङ्खल्पप्रिया ये ते दयां सत्यच्च भुजते ॥	
सर्वश्रमान्मनुष्यस्य उद्धिरुत्यद्यते किल ।	१३
ओष्ठयो वावदूकत्वाद् दैन्यमेव प्रजायते ॥	
ज्ञानिनां मुकुटं वित्तं मूर्खाणां मूर्खताज्ज्ञता ॥	१४
यः साक्षी सत्यवादी स प्राणानां परिरक्षकः ।	१५
यस्तु प्रतारणाकारी मृषावाचः स भाषते ॥	
भयं यत् परमेशात् तद् विश्वासस्य दृष्टं स्थलं ।	१६
यावन्तस्तस्य सन्तानाः स तेषामाश्रयो भवेत् ॥	
भीतिर्या परमेशात् सा जीवनामृतनिर्भरा ।	१७
उन्मादेभ्यः द्वतान्तस्य तया रक्ता प्रसिद्धति ॥	
प्रजानां बज्जसंखत्वात् प्रभावं प्राप्नुयान्तृपः ।	१८
किन्त्वभावान्मनुष्याणां राज्ञ उत्यद्यते च्छयः ॥	
धीरक्रोधी महाबुद्धिराशुक्रोधज्ञताभ्यजः ॥	१९
जीवदायकमङ्गेभ्यः सुशान्तं हृदयं भवेत् ।	२०
किन्त्वीर्ध्या कीकसानां हि गलितत्वस्य कारणं ॥	
दीनपीडकलोकेन स्वष्टा सस्य विनिव्यते ।	२१
किन्तु समन्यते यस्तु दरिद्रान् सोऽनुकम्ते ॥	
खदौर्जन्येन पापात्मा ताद्यमानोऽपसर्यते ।	२२
प्रत्याशां नियमाणोऽपि कुरुते धार्मिको नहः ॥	
प्रान्ता विज्ञमनुष्यस्य चित्ते प्रज्ञावतिष्ठते ।	२३
किन्तु मूर्खस्य चित्ते सा भवत्यात्मप्रकाशिका ॥	
धर्मेणोऽन्यते राङ्गं पापन्तु नीवृतोऽयशः ॥	२४
भूपस्यानुग्रहो मृत्यं प्रवीणं प्रति वर्तते ।	२५
किन्त्वकीर्तिकरं दासं प्रति क्रोधं करोति सः ॥	

15

१५ पञ्चदशोऽध्यायः ।

- १ मदुक्तिः शमयेत् कोपं कदुक्तिः क्रोधवर्द्धिका ॥
 २ विज्ञानां रसना ज्ञानं समलङ्घय निर्दिष्टेत् ।
 ३ मूर्खाणां किन्तु यद् वक्त्रं तद् वालिश्यमुदीरयेत् ॥
 ४ सर्वस्थानेषु वर्तते परमेशस्य स्तोचने ।
 ५ उत्तमानधमांश्चापि ते मनुष्यान् प्रपश्यतः ॥
 ६ जिङ्गा हितैविणी वृक्षो जीवामृतपालप्रदः ।
 ७ वक्रत्वं किन्तु जिङ्गाया मनोभज्जस्य कारणं ॥
 ८ मूर्खः स्वकीयतातस्य सूपदेशं विगर्हते ।
 ९ भर्त्सनं मन्यते येन स एव बुद्धिमान् नरः ॥
 १० तिष्ठन्ति बज्जित्तानि धार्मिकस्य निकेतने ।
 ११ किन्तु पापिमनुष्यस्य लोशयुक्तो धनागमः ॥
 १२ उप्यन्ते ज्ञानवीजानि ज्ञानिनामधरैर्द्वणां ।
 १३ निर्बोधानान्तु लोकानां यच्चितं तद्व सुस्थिरं ॥
 १४ गर्व्यते परमेशेन बलिदानमधर्मिणां ।
 १५ तस्य तुष्टिकरा किन्तु प्रार्थना सरलात्मनां ॥
 १६ नरस्याधर्मिणाः पश्याः परमेशेन गर्व्यते ।
 १७ धर्मं ये त्वनुगच्छन्ति तेषु प्रेम करोति सः ॥
 १८ सत्यत्वागिलोकस्य तोत्रशालि भविष्यति ।
 १९ विरक्तो भर्त्सनायां यः स मनुष्यो मरिष्यति ॥
 २० पश्य प्रातालसंहारौ प्रबद्धो परमेशितुः ।
 २१ किम् मानवसूनूनां सर्वान्तःकरणान्यपि ॥
 २२ निन्दको भर्त्सन्ते येन तस्मिन् नैव प्रतुष्यति ।
 २३ तस्माद् विज्ञमनुष्याणां समीपं नहि गच्छति ॥
 २४ हृदयेन प्रफुल्लेन प्रसन्नीक्रियते मुखं ।
 २५ व्यथया किन्तु चित्तस्य प्राप्नोत्यात्मावसन्नतां ॥
 २६ भेदावतो मनुष्यस्य ज्ञानान्वेषि भवेन्मनः ।
 २७ चरन्त्यज्ञानताद्येवे निर्बोधानां मुखानि च ॥
 २८ दुःखदं दुःखिलोकस्य जायते सकलं दिनं ।
 २९ किन्तु प्रकुञ्जचित्तस्य जीवनं नित्य उत्सवः ॥

वरं स्वत्यमपि द्रव्यम् ईश्वरश्चद्या सह ।	१६
न च कोषो धनैः पूर्णः प्राणिहीनतया सह ॥	
वरं कुभाजनं प्राकैः प्रणये सहभोजिनि ।	१७
न च पुष्टस्य गो र्मासै विद्वेषे सहवर्त्तिनि ॥	
आसक्तो यो नरः त्रोष्ठे स विरोष्ठे प्रवर्त्तकः ।	१८
किन्तु कोषे सुधीरो यो विवादं शमयेत् स हि ॥	
चलसस्य गति धौरा यथा करटकवारणी ।	१९
पदवी सरलाणान्तु सरला राजमार्गवत् ॥	
आमजो ज्ञानसंयुक्तात्पात्सानन्ददायकः ।	२०
किन्तु निब्बाधलोकेन निजमातावमन्ते ॥	
बुद्धिहीनमनुव्यस्य मूर्खत्वं हृषकारणं ।	२१
किन्तु नरो विशेषज्ञ ऋजुमार्गेण गच्छति ॥	
मन्त्रणाया च भावेन भेदं गच्छति कल्पना ।	२२
मन्त्रिणां किन्तु बाड्यात् सुदृढा सावतिष्ठते ॥	
समुखस्थोत्रैरेव प्रमोदं लभते नरः ।	२३
उक्ता समुचिते काले भारती कीदृगुत्तमा ॥	
ऊर्ज्ज्वलं याति सुधीरस्य निमित्तं जीवनायनं ।	२४
तेनाधःस्थितपातालात् जायते स पराङ्मुखः ॥	
सदर्पाणां वृणां गेहं परेषेन निपात्यते ।	२५
विधवायास्तु सीमानं सुस्थिरं विदधाति सः ॥	
गर्वन्ते परमेषेन दुष्टतायाः कुकल्पनाः ।	२६
मनोरम्याणि वाक्यानि स शुद्धानि च मन्ते ॥	
स्वकीयपरिवारान् हि लिङ्गाति लोभिमानुषः ।	२७
यस्तु गर्वत उलोचं स एवाप्नाति जीवनं ॥	
चिन्तयत्युत्तरं देयं धर्मिलोकस्य मानसं ।	२८
किन्तु दुरात्मनां वक्त्राद् दुर्ब्रीक्यानि स्ववन्ति हि ॥	
सुदूरे पापिलोकेभ्यः परमेषो ऽवतिष्ठते ।	२९
किन्तु संश्रूयते तेन प्रार्थना धर्मिणां वृणां ॥	
नेत्रयो र्यत् प्रसन्नत्वं तेन चित्तं प्रहर्घ्यते ।	३०
कीकसानि च पुर्यन्ति श्रुतया तुभवार्त्तया ॥	
श्रूयते येन कर्णेन भर्त्सनं जीवनप्रदं ।	३१

३२

३३

विज्ञानमेव लोकानां मध्ये स सन्निवत्युति ॥
 शास्त्रं निराकृता येन खप्राणान् सोऽवमन्यते ।
 भर्त्सना श्रूयते येन बुद्धिलाभं करोति सः ॥
 भीति या परमेश्वरात् सा प्रज्ञाया उपदेशिका ।
 जायते नम्रता लोके गौरवस्थाप्यगमिनो ॥

16

१६ षोडशोऽध्यायः ।

१ मर्यस्य चित्तसङ्कल्पाः परेणाहूः इसनोच्चरं ॥
 २ मनुष्यस्य निजाध्वानः सर्वे शुद्धाः खट्टयितः ।
 ३ परमेश्वर एवास्त्रि भानसानां परीक्षकः ॥
 ४ स्त्रीयकार्यस्य भासं त्वं परमेश्वरे समर्पय ।
 ५ ततत्त्वदीयसङ्कल्पाः प्रगमिष्यन्ति सिद्धतां ॥
 ६ छतं यत् परमेश्वेन स्वाभिप्रेताय तत् द्वातं ।
 ७ खृष्टसेन दुरात्मापि दुईश्वादिनदृश्यते ॥
 ८ यः कच्चिद् इर्पिचित्तलं गर्हते परमेश्वरः ।
 ९ पुरुषानुक्रमं यावत् स दण्डान्नहि मोक्षते ॥
 १० करणासवताभ्यां हि क्रमा दोषस्य जायते ।
 ११ परमेश्वराच या भीतिः सा पापत्वागकारिका ॥
 १२ यस्य लोकस्य मार्गेषु परमेश्वरः प्रतुष्यति ।
 १३ प्रति तं शान्तवैरान् स कुरुते तद्रिपूनपि ॥
 १४ वरं धर्मेण संयुक्तं सख्यमेव भवेद् वसु ।
 १५ न चान्यायेन संयुक्तः प्रचुरोऽपि धनागमः ॥
 १६ निजमार्गो मनुष्यस्य मनसा परिचिन्त्यते ।
 १७ परन्तु परमेश्वेन गतिस्तस्य निरूप्यते ॥
 १८ दैववाणो नरेन्द्रस्याधरचोरवतिष्ठतां ।
 १९ विचारे वदनं तस्य वक्तां न समाचरेत् ॥
 २० न्याय्या मानतुलादण्डौ परेश्वेन निरूपितौ ।
 २१ प्रस्तराः सम्पुटस्याच्च सर्वे तेनैव निर्मिताः ॥
 २२ गर्हण्यो यतो हेतो भवेत् सिंहासनं स्थिरं ॥

रोचेते क्षितिपालेभ्य ओष्ठौ धर्मसमन्वितौ ।	१३
मनुजो न्यायवादी च नहेन्नस्य प्रियो भवेत् ॥	
सटशो यमदृतेन भवेत् क्रीधो महीभुजः ।	१४
ज्ञानिना तु मनुष्येण प्रान्तिस्तस्य विधीयते ॥	
राज्ञो मुखप्रसन्नतात् प्रजानां जीवनं भवेत् ।	१५
ग्रीष्माकालिकसेवेन तदीयानुयहः समः ॥	
प्रज्ञालाभो भवेत् कीटग्रृहतामो हैमलाभतः ।	१६
बुद्धिलाभस्तथा कीटग्रृहत्यो रूप्यलाभतः ॥	
कृत्यनां राजमार्गः को दुराचारादयकमः ।	१७
खगतौ सावधानो यः स्वीयप्राणान् स रक्षति ॥	
याति नाशात् पुरो दर्थः पतनाचोद्धरतं मनः ॥	१८
वरं नममनस्तस्य विनतैः सह वर्तनं ।	१९
न चाहङ्गारिभिः सार्ज्जे लोमाखाणां भागनिर्णयः ॥	
कर्त्तव्ये पाठवं यस्य लप्स्यते तेन मङ्गलं ।	२०
अद्ध्यात्म परेण्यं यो स एव धन्य मानवः ॥	
सुधीरं मानसं यस्य स नरः खायते बुधः ।	२१
ओष्ठयो र्मधुरत्वम् पाणित्वं परिवर्द्धयेत् ॥	
प्रवीणस्य प्रवीणत्वम् अमृतोत्समं भवेत् ।	२२
किन्तु प्रासनमज्ञानाम् अज्ञत्वं नात्र संशयः ॥	
ज्ञानिलोकस्य चित्तेन वदनं क्रियते पटु ।	२३
ओष्ठयोच्च स्थितं तस्य पाणित्वं परिवर्द्धयेत् ॥	
मनोहराणि वाक्यानि भधुवासेप्रमाणि हि ।	२४
सुखाङ्गनि रसज्ञाने ज्ञास्त्रां दोग्हराणि च ॥	
कस्त्रित् पन्था मनुष्यस्य दृष्टो भाति समञ्जसः ।	२५
तथापि जायते तस्य पर्यन्तं नरकायन् ॥	
अमिणो या बुभुक्षा सा तत्पृष्ठाया छतश्चमा ।	२६
यस्तात् तस्य निजस्तुगडस्ताडकः कार्यशासकः ॥	
सचेष्टोत्स्यपकाराय पापी गर्त्तं खनन्निव ।	२७
तदीयाधरयुग्मे च वक्षि र्ज्वलति दाहकः ॥	
यो नरो वक्त्रभावः स विवादोत्पादको भवेत् ।	२८
परिवादी च यो लोकः स सुहङ्गेदको भवेत् ॥	

- १९ मित्रं प्रलभ्य दुर्जनो गमयत्वशुभायनं ॥
२० स निमीलितनेत्रः सन् चिन्तयिता कुकल्यनां ।
२१ वक्त्रीक्रवाधरौ पञ्चात् साधयत्वधर्मां क्रियां ॥
२२ स्वक् श्रीदा मूर्द्धजाः शुक्राः प्राप्तवा धर्मवर्त्मनि ॥
२३ क्रीधे यो मानवो धीरो वीरतो इपि स उत्तमः ।
२४ यस्त्वं स्वचित्तसंयन्ता स श्रेष्ठः प्रुजेष्टतः ॥
२५ वस्तुगर्भे मनुष्येण गुणिका विनिपात्वते ।
२६ केवलः परमेष्ट्युतं तन्निरुपणकारकः ॥

17

१७ सप्तदशोऽध्यायः ।

- १ वरं शुष्को भवेद् यास एकः प्रान्तिसहायकः ।
२ न च वाक्तालहैः साद्वं मांसपूर्णं निकेतनं ॥
३ पुत्रं लज्जाकरं भृत्यो दक्षो वणीकरिष्यति ।
४ लस्यते चाधिकारांश्च स एव भावभिः सह ॥
५ रूपं परीक्षते भूषा हमन्ती कनकं तथा ।
६ किन्तु मानवचित्तानां परमेष्टः परीक्षकः ॥
७ ईरितं धर्महीनोष्टुः पृष्ठोति दुर्जनो वचः ।
८ स्वमनो दुष्टजिङ्कायां धीयते इन्द्रतवादिना ॥
९ दुर्गतो हस्यते येन तत्सदा तेन निन्द्यते ।
१० परस्यापदि यो हृष्टः स दण्डान्न विसुच्यते ॥
११ दद्दस्य मुकुटं पौत्रा बालानां भूषणं पिता ॥
१२ पाणित्यसूचकं वाक्यं मूर्खवक्त्रे न युज्यते ।
१३ किमु माहात्म्ययुक्तस्य वदने इन्द्रतभाषणं ॥
१४ उत्कोचदायिनो दृष्टावुलोचो मोहिरलबत् ।
१५ तद्दृशं यत्र वर्त्तते सापल्यं तत्र जायते ॥
१६ आदग्नोत्यपराधं यः प्रेमार्थं स विचेष्टते ।
१७ यस्तु वाचं श्रुतां वक्ता सुहङ्करेदं करोति सः ॥
१८ नस्ति विचक्षणं याद्वग् एकाविश्वति भर्त्यना ।
१९ प्रहाराणां श्रतं मूर्खं नैवाविश्वति तादृशं ॥
२० केवलं प्राप्तनव्यगं समन्विचक्षति दुर्जनः ।

तस्मात् सुनिष्ठुरो दूतस्तद्विरुद्धं प्रहेष्यते ॥	
भक्षस्य हृतवत्सस्य साक्षात्कारो भवेत् वरं ।	१२
मूर्खताविद्यमूर्खस्य साक्षात्कारो वरं नहि ॥	
उपकारं हि समाप्य योऽपकारं समाचरेत् ।	१३
न कदाचन तद्रेहाद् अपकारः सरिष्यति ॥	
विवादस्य य आस्मः स जलाधारभेदवत् ।	१४
अतच्छित्तविकारस्य पूर्वं दन्वं परित्यज ॥	
दुष्टं यो वक्ति निर्दीर्घं धार्मिकं यथा दोषिणं ।	१५
घृणीयावेच मन्येते परमेश्वेन तावुभौ ॥	
चमुच्य मूर्खलोकस्य हृते परण्यं किमर्थकं ।	१६
तत् किं प्रज्ञाकर्यार्थं स्यात् चिच्छतित्स्य नास्ति हि ॥	
प्रेमार्थं सर्वकालेषु बन्धु वर्णौ करोति हि ।	१७
विपत्तावुपकारार्थं जायते च सहोदरः ॥	
यो नरो बुद्धिहीनः स सकरेण स्पृशेत् करं ।	१८
खमित्रस्य समक्षात् परस्य लग्नको भवेत् ॥	
च्यपराधप्रियान्नान्यः कोऽपि स्यात् कलहप्रियः ।	१९
खद्वारं यः करोत्युच्चं स विनाशाय चेष्टते ॥	
बक्षचित्तमनुष्टेण मङ्गलं प्राप्यते नहि ।	२०
यथा कुटिलजिङ्कः स विपत्तौ नियतिष्यति ॥	
सुतं यो जनयेन्मूर्खं खलेष्टत्तेन साधते ।	२१
पुत्रस्याच्चस्य यस्तातः सोऽपि नैवाभिनन्दति ॥	
सुपर्थं हृदयं हृष्टं दोग्नेषु भेषजं यथा ।	२२
मनसः क्षुसता किन्तु कीक्षासान्यपि शोषयेत् ॥	
वस्त्रगर्भत उत्कोचं वह्विष्करोति दुर्जनः ।	२३
मार्गान् न्यायविचारस्य वक्त्रीकर्तुं समुद्यतः ॥	
बुद्धियुक्तस्य लोकस्य प्रज्ञा समुखवर्त्तिनी ।	२४
लोचने किन्तु मूर्खस्य धरणीप्रात्तगामिनी ॥	
मूर्खः पुत्रः खतातस्य सोशो मातुच्च करणकः ॥	२५
धार्मिकस्यार्थदण्डेन दण्डनं न समञ्जसं ।	२६
किमु शिष्टमनुष्टाणां प्रहारो न्यायहेतुकः ॥	
वाग्धनाल्पव्यधी यः स्यात् स एव ज्ञानवान् नरः ।	२७

१८

यो मनुष्यस्व धीरात्मा स एव बुद्धिमान् नरः ॥
यावत् समाचरेन्मौनं तावन् मूर्खी इपि परिषितः ।
कुरुते यस्त्र वायोराधं बुद्धियुक्तः स मन्यते ॥

18

१८ अष्टादशोऽध्यायः ।

- १ यो मनुष्यः एथकृ तिष्ठेत् स्वाभीष्टं सो इनुगच्छति ।
सर्वप्रकारकौशल्ये तीक्ष्णकर्मा च जायते ॥
- २ नैव बालिश्लोकाय रोचते सुविवेचना ।
किन्तु स्वीयमवेरेव यज्ञने स प्रतुष्यति ॥
- ३ यत्र दुर्जन आयाति तत्रायात्यवमानिता ।
अपकृष्टतया सार्वं निन्द्यता चोपतिष्ठति ॥
- ४ नरवक्त्रे स्थिता वाचो गम्भीरतोयसाप्तिवत् ।
प्रज्ञायास्तु य उद्धः स स्वन्दिना स्वोत्सा समः ॥
- ५ विचारे धर्मिलोकस्य यथा पराजयो भवेत् ।
उचिता नहि सा क्वापि पापिनः पद्मपातता ॥
- ६ अधरदयमज्जस्य विवादेषु प्रवर्तते ।
प्रहारांश्च समाङ्कातुं मुखं तस्य महास्तनं ॥
- ७ ज्ञानहीनमनुष्यस्य निजबक्त्रं विनाशकं ।
तथा तस्य खकीयोषावुच्मायौ प्राणहारिणौ ॥
- ८ कर्णजपस्य वाक्यानि मन्ये सुखादुभव्यवत् ।
वाच्यन्तःकरणस्यैव प्रविशन्त्युपरोधनं ॥
- ९ शिथिलो निजकार्ये यः सोदरः सोर्धनाप्तिः ।
नाम यत् परमेशस्य सुदृढं दुर्गमेव तत् ।
- १० धार्मिकलत्र धाविता समवाप्नोति रक्षणं ॥
- ११ ऐश्वर्यं धनिलोकस्य सुदृढं नगरं भवेत् ।
प्रोच्चप्राचीरवत् तस्य मतये प्रतिभाति तत् ॥
- १२ विनाशात् प्राक् मनुष्यस्य गर्वितं जायते मनः ।
नम्भता विद्यते किन्तु समानस्यायगामिनी ॥
- १३ वेनाये वाक्यमश्रुत्वा दीयते सहस्रोत्तरं ।
तस्य तन्मूर्खताचिङ्गं कलङ्कश्च विगच्छते ॥

नरस्य नरयोग्येन मनसा धार्यते व्यथा ।	१४
चूर्णं किन्तु मनः केन विषोदुँ प्रकृते कथं ॥	
नरस्य सुधियस्ति ज्ञानलाभं करोति हि ।	१५
विज्ञलोकस्य कर्णस्च कुरुते ज्ञानमार्गण् ॥	
सविस्तीर्णं मनुष्यस्य मार्गं करोत्यायायन् ।	१६
समक्षं मुख्यलोकानां करोति तमुपस्थितं ॥	
विवादे प्रथमो वादी प्रतिभाति हि धार्मिकः ।	१७
प्रच्छात् प्रवर्यनागत्य क्रियते तत्परीक्षणं ॥	
विनिवृत्ति विवादानां गुटिकापाततो भवेत् ।	१८
मध्ये बलवतां नृणां निष्प्रयस्तेन जायते ॥	
दुर्जयः कुपितो भावा सुट्टाद्वगरादपि ।	१९
सोदराणां विवादस्च दुर्गस्यार्गलसन्निभः ॥	
खवक्षास्य फलेनैव नरकोषः प्रपूर्यते ।	२०
खाधराभ्यां यदुत्पन्नं तेन दृप्तिं स गच्छति ॥	
जीवनं मरणञ्चापि जिङ्गाधीने हि विष्टुतः ।	२१
तस्यां ये केचिदासक्तात्त्वे तस्या भुञ्जते फलं ॥	
भार्यां यो नर आप्नोति प्राप्नोति त्तेमसेव सः ।	२२
परमेश्वरतच्चैव प्रसादस्तेन लभ्यते ॥	
दरिद्रो विनयं वक्ति प्रविवक्षि धनी कटु ॥	२३
बहवो बान्धवो यस्य स नरः स्यादुपज्ञुतः ।	२४
भावतो ऽप्यनुरक्तो यस्ताद्वक् खेह्वी तु विद्यते ॥	

19

१९ ऊनविंशोऽध्यायः ।

वरं सारख्यवान् दीनो न मूर्खः कुटिलाधरः ॥	१
नैव ज्ञानं विना भज्ञा भवति व्यग्रता व्यचित् ।	२
पदाभ्यां द्रुतगामी यः स नरः पातकी भवेत् ॥	
खीयमौख्यान्मनुष्यस्य विषमं जायते ऽयनं ।	३
तत्प्रच्छात् परमेशाय तस्य क्रुद्यति मानसं ॥	
संयुगक्ति बह्वन् बन्धन् मनुष्येण समं वस ।	५
नरो यस्तु दरिद्रः स मित्रो ऽपि विद्युज्यते ॥	

- ५ नैव साक्षी मृषावादी निर्दीषो गणयिष्यते ।
नरस्चान्तभाषी यः स न खास्यदण्डितः ॥
- ६ अभिघ्रसादयन्त्येव नरेन्द्रं वहवो नराः ।
सुवदान्यमनुष्यस्य बान्धवाः सर्वमानवाः ॥
- ७ दुर्गतन्तु नरं सर्वे गर्हन्ते तस्य सोदराः ।
यान्ति तस्मात् सुदूरच्च सकलात्स्य बन्धवः ।
सोऽनुगच्छति तान् वाक्यैः किन्त्येकोऽपि न विद्यते ॥
- ८ कुरुते ज्ञानलाभं यः स खप्राणेषु प्रीयते ।
यस्य रक्षति बुद्धिं स क्षेमं प्राप्यति तत्पर्ल ॥
- ९ नैव साक्षी मृषावादी निर्दीषो गणयिष्यते ।
नरस्चान्तभाषी यः स विनाश्च गमिष्यति ॥
- १० न सौख्यं युज्यते मूर्खे किमुदासे वृपेन्द्रता ॥
मनुष्यस्य प्रवीणालं मन्दक्रोधं करोति तं ।
- ११ अपराधे क्रमा श्रेष्ठं जायते तस्य भूषणं ॥
राज्ञः कोपो मृगेन्द्रस्य गर्जनेन समो भवेत् ।
- १२ किन्तु प्रसन्नता तस्य तुल्या खवारिणा टणे ॥
मूर्खः पुत्रः खतातस्य जायते दुःखकारकः ।
- १३ अश्रान्तविन्दुयातस्य सट्टशः कलहः स्त्रियाः ॥
गृहा अर्थाच्च लभन्ते जनकेभ्यः क्रमागताः ।
- १४ प्रवीणा किन्तु या भार्या सा प्राप्तव्या परेश्वरात् ॥
आलस्यं घोरनित्रायां निमज्जयति मानवं ।
- १५ यः प्राणो शिथिलोद्योगः स चुधार्त्तो भविष्यति ॥
आज्ञां रक्षति यो मर्त्यो निजप्राणान् स रक्षति ।
- १६ समार्गान् योऽवजानाति स नरो मारयिष्यते ॥
दरिद्रे यो दयाप्रीतः परेशे स चरणप्रदः ।
- १७ अवश्यं परमेशेन तत्पायं परिशेषत्यते ॥
यावत् तिष्ठति प्रत्याप्ता तावत् शाधि त्वमात्मजं ।
- १८ तन्तु मारयितुं मैव सं प्रवर्तय मानसं ॥
तीव्रक्रोधस्यभावो यो दण्डं स प्रतिलङ्घते ।
- १९ उद्धारं तस्य किं कुर्या भूयो भूयः करिष्यसि ॥
मन्त्रणां पृथगु कर्णाभ्याम् उपदेशं गृहाण च ।

परिणामे ततः प्रज्ञा सम्बन्धिते तव ॥	
सङ्कल्पा बहवच्चित्ते मनुष्यस्योदयन्ति हि ।	११
किन्तु या परमेशस्य सैव स्यास्यति मन्त्रणा ॥	
नरस्य भक्ता श्रीभाष्ट्रेष्ट्रावृत्तिनो इधनः ॥	१२
भयं यत् परमेशात् तत् फलं फलति जीवनं ।	१३
द्वपत्तेन नरः सुखो नैवाकाम्यति तं विपत् ॥	
हस्तं भोजनपात्रस्य मध्ये गूडालसो नरः ।	१४
मुखे पुनः समानेतुम् उद्यमं कुरुते नहि ॥	
निन्दकं ताडयेत्तेन मन्दधी बुद्धिमाप्स्यति ।	१५
भर्त्यं च बुद्धिमन्त्रस्य स ज्ञानं लप्यते ततः ॥	
पिठवित्तापहारी च माटविद्रावकस्य यः ।	१६
पुत्रो लज्जाकरः स स्थात् पित्रोक्षायशस्करः ॥	
भर्त्यं ज्ञानवाक्येभ्यः शिक्षया जायते यथा ।	१७
शिक्षायाः श्रवणात् तस्या निवर्त्तस्य ममात्मज ॥	
साक्षिणा दुर्घटितेण विचारः परिहस्यते ।	१८
दुर्जनस्य च यद् वक्त्रं ग्रसते तदधर्मतां ॥	
निन्दकानां निमित्तं हि दण्डः सन्ति निरूपिताः ।	१९
प्रहारा मूर्खपृष्ठस्य निमित्तस्य व्यवस्थिताः ॥	

20

२० विंशतिमोऽध्यायः ।

मदोऽवहासकार्यस्ति मदिराक्रोशकारिणी ।	१
ताभ्यां चलति यः कच्चित् न स विज्ञः कथस्तुन ॥	
राज्ञो भयङ्करत्वं यत् सिंहगर्जोपमं हि तत् ।	२
यस्तस्योत्पादयेत् कोपं स प्राणान्तकपापकृत् ॥	
विवादाद् या निवृत्तिः सा पुरुषस्य यशस्करा ।	३
एकैकः किन्तु निर्बोधः प्रचण्डत्वं प्रगच्छति ॥	
श्रीताद् भीतो इलसो नैव करोति क्षेत्रकर्षणं ।	४
शस्यकाले तु भिक्षिला तेन किञ्चित्त्र लप्यते ॥	
चित्ते गुप्ता मनुष्यस्य मन्त्रणागाधतोयवत् ।	५
तान्तु तोलयितुं शक्तो मनुष्यः सुविवेचकः ॥	

६ दोतथन्ति ससौजन्यं भूयिष्ठा मानवाः किल ।
 नरो विश्वासयोग्यत्तु समाप्तुं केन प्रवृत्तते ॥
 ७ धार्मिकः स्त्रीयसारत्ये स्थिरपादः प्रगच्छति ।
 तत्पञ्चादपि सन्तानास्तस्य धन्या भवन्ति हि ॥
 ८ महीयालः समासीनः सद्विचारार्थकासने ।
 सकलं स्त्रीयनेत्राभाम् अधर्मं विकिरेत् स्त्रयः ॥
 ९ को वदेत् पूतचित्तोऽस्मि साधं शोधितवानहं ॥
 १० उन्माने हिविधास्मानो हिविधा भाजनानि च ।
 सर्वाण्येतानि गर्वन्ते परेषेन न संशयः ॥
 ११ शुद्धः सरलकर्मा च कीटग्रं वा स भवेदिति ।
 कार्यभ्यो बालकस्यापि सुज्ञेयो जायते गुणः ॥
 १२ समर्था अवग्यो कर्णी द्वेषे नेत्रे च दर्शने ।
 एतयोरुभयोः स्थृता परमेष्टो न चेतरः ॥
 १३ त्वं न प्रीयस्य निद्रायां न चेद् दीनो भविष्यसि ।
 स्त्रीयलोचनं उन्मील तदा भव्येण तप्त्यसि ॥
 १४ अपद्रव्यमपद्रव्यम् इति ज्ञेता प्रभावते ।
 पञ्चात् स्यानान्तरं गच्छन् स्वं धन्यं वक्ति तत्क्रयात् ॥
 १५ विद्यते जातरूपस्य मुक्तानांश्च महाधनं ।
 अमूल्यं भूषणन्तु स्यात् ज्ञानवाद्यधरदयं ॥
 १६ प्रतिभूर्यः परस्य स्यात् अपह्रार्थं तदम्बरं ।
 लग्नकस्तु विदेशिन्याः सर्वस्वमेव दण्डतां ॥
 १७ अप्नं प्रवच्छनायुक्तं नरेण स्वादु मन्यते ।
 पञ्चात् किन्तु मुखं तस्य शर्कराभिः प्रपूर्यते ॥
 १८ स्थिरा मन्त्रणया चिन्तास्तस्माद् युथस्य मन्त्रतः ॥
 १९ परीवादाय यो भाष्येत् मन्त्रभेदं करोति सः ।
 तस्मादनावृतोष्ठेन सह मा कुरु मित्रतां ॥
 २० स्वपिता स्त्रीयमाता वा येन पुत्रेण प्रत्यते ।
 घोरे निर्बास्यति धान्ते तस्य दोयो न संशयः ॥
 २१ आदौ यत् सहसा लब्धं शेषे तत्र हितं धनं ॥
 अनिष्टस्य प्रतीकारं करिष्यामीति मा गद ।
 २२ परमेष्टं प्रतीक्षस्य स त्वाम् पकरिष्यति ॥

अम्भनो हिविधेऽम्भाने गर्हते परमेश्वरः ।	१३
तथा प्रवच्चनायुक्तं तुलादण्डं स गर्हते ॥	
नरस्य पादविच्छेपाः परेष्ठेन निरूपिताः ।	१४
खगतिस्तु मनुष्यस्य बोधगम्या भवेत् कथं ॥	
इयाण्यधि पवित्राणि सहसा बागुदीरणं ।	१५
त्रतानाच्च परं चिन्ता नरस्तोन्माद्यवद् भवेत् ॥	
यो राजा ज्ञानवास्तेन विकीर्णन्ते हि दुर्जनाः ।	१६
तेषामुपरि चक्रच्च मर्दकं परिवर्त्यते ॥	
मनुष्यस्य य आत्मा स पारमेश्वरदीपकः ।	१७
स चित्तस्थापि सर्वाणि गुप्तस्थानानि दीपयेत् ॥	
सौजन्यं सत्यता चैते राजानं परिरक्षतः ।	१८
सौजन्येनैव सुखाच्च तस्य सिंहासनं भवेत् ॥	
खबलं भूषणं यूनां लङ्घानां पलितं यशः ॥	१९
चिक्रानि द्वतजातानि पावकानि दुरात्मनां ।	२०
तथा सन्ति कशाघाता अन्तर्भावस्य भेषजं ॥	

21

२१ एकविंशतितमोऽध्यायः ।

राज्ञश्चित्तं परेष्ठस्य हस्ते तेऽयप्रवाहवत् ।	१
यत्र कुत्रापि तस्येच्छा तत्र तेन प्रवर्त्यते ॥	
नृणां सर्वपथो भद्रः प्रतिभाति खट्टये ।	२
परमेष्ठस्तु चित्तानाम् अद्वितीयः परीक्षकः ॥	
यज्ञतोऽपि परेष्ठाय दोचते न्यायधर्मस्तुत् ॥	३
दृष्टे दैर्यो छदो गर्वः पापिनां श्रीख पापक्षत् ॥	४
अमणीलस्य सङ्कल्प्याः केवलं धनवर्जकाः ।	५
यस्तु साहस्रिकस्तेन केवलं दैन्यमाप्तते ॥	
जिङ्गयाद्वतवादिन्या सम्माप्ता या धनाच्छता ।	६
सा मद्युन्वेषिभि दृष्टा मगद्यन्ना सुभङ्गुरा ॥	
दुर्जनान् निजदौरात्मयं विनाशं गमयिष्यति ।	७
धर्ममाचरितुं यस्माद् इच्छा तेषां न जायते ॥	
वक्रमार्गां मनुष्यो यो विकृतं तस्य भानसं ।	८

- किन्तु निर्मलभावो यः सरस्वतः स खकर्मणि ॥
गृहप्रस्थ कोणेऽपि नरस्यावस्थिति वर्त्तते ।
न च गेहे जनाकीर्ति कलहिन्ना स्त्रिया सह ॥
- १० दुर्घटित्वमनुष्टस्य वासनानिष्टकामिनी ।
नैवानुगृह्णते तस्य दृश्या बन्धुजनो निजः ॥
- ११ निन्दके दण्डिते प्रजां समवाप्यति मन्दधीः ।
शिक्षादानाच्च विजेन ज्ञानलाभः करिष्यते ॥
- १२ आलोचयति सज्जानं धर्मो पापात्मनो गृह्णते ।
नियातयति नाशाय दुर्जनान् परमेश्वरः ॥
- १३ दरिद्रस्यार्त्तरावे यः संरणद्वि निजश्रुतिं ।
कृते तेनापि चीकारे नोत्तरं कोऽपि दास्यति ॥
- १४ गुप्तदानेन कोपाद्वि निर्बागलं प्रगच्छति ।
उलोचाद् वस्त्रगर्भं च निहिताच्छण्डतानलः ॥
- १५ धर्माचारे महानन्दे धर्मिकोकेन मन्यते ।
अधर्माचारिणां किन्तु चासस्तस्मात् प्रजायते ॥
- १६ ज्ञानमार्गं परित्वज्य परिभास्यति यो नरः ।
शेषे प्रेतसभां प्राप्य विश्रमिष्यति तत्र सः ॥
- १७ यो नरः प्रीयते हर्षे स भविष्यत्वकिञ्चनः ।
मदे तैले च यस्तुष्टः स विच्चं लप्यते नहि ॥
- १८ धार्मिकस्य मनुष्यस्य मुक्ते भूल्यं भवेत् शठः ।
वृणां सरलचित्तानां प्रतिहस्तः प्रवच्छकः ॥
- १९ वरं वासो मनुष्यस्य मरुस्याने उप्यनालये ।
न च वाक्कलहासत्ता क्लेशक्षाच्च सधर्मिण्यो ॥
- २० तैलाद्यनुत्तरम् वस्तु तिष्ठति ज्ञानिनो गृहे ।
किन्तु मूढमनुष्येण तन्निर्गीर्थ्यापचीयते ॥
- २१ यो नरो यद्यतो धर्मं सौजन्यच्छानुगच्छति ।
जीवनं तेन धर्मच्च कीर्तिच्च प्रतिलप्यते ॥
- २२ वीराणां पुरमुखज्ञ्य ज्ञानवान् प्रविशेन्नरः ।
तेषां विश्वासभूमिञ्च गाढं दुर्गं नियातयैत् ॥
- २३ वक्त्रं जिङ्गाच्च यो रक्षेत् प्राणान् क्लेशात् स रक्षति ॥
चभिमानी नरः स्त्रीतस्तस्य नाम च निन्दकः ।

अभिमानातिश्यच स समाचरितुं पटुः ॥	१५
अलसो यो मनुष्यस्तुं स्वलोभो मारविष्यति ।	
यतो हैतोः करो तस्य अमं कर्त्तुमनिच्छुको ॥	
नराः केचिद् दिनं छत्सं लिप्स्यन्ते तीव्रलिप्स्या ।	१६
धार्मिको मानवः किन्तु विश्वागायत्रकातरः ॥	
द्वयो दुरात्मनां यज्ञः किमु दौर्जन्यतः छतः ॥	१७
अन्तं वक्ति यः साक्षी स विनाशं गमिष्यति ।	१८
नरः अवणशीलस्तु सर्वदा व्याहरिष्यति ॥	
दुर्जनेन स्वकीयास्ये निर्भयत्वं प्रकाश्यते ।	१९
किन्तु यः सरलस्तेन समग्निः क्रियते स्थिरा ॥	
प्रत्यक्षं परमेशस्य या भवेच्यायसाधिनी ।	२०
न प्रज्ञा विद्यते ताटक् न बुद्धिर्न च मन्त्रगा ॥	
सुसञ्जीक्रियते वाजो सङ्गामस्य दिनं प्रति ।	२१
केवलः परमेशस्तु जयस्यात्ति निरूपकः ॥	

22

२२ द्वाविंशतिमोऽध्यायः ।

वाङ्मीयात्ति सुख्यातिरैश्वर्यात् प्रचुरादपि ।	१
दुर्बर्योच्च सुवर्णोच्च श्रेष्ठं रत्नमनुयहः ॥	
धनहीना धनाल्लाच्च समायन्ति मिथो नराः ।	२
च्छहितीयस्तु सर्वेषां खण्डिकर्त्ता परेश्वरः ॥	
मेधावी विपदं दृष्टा गुप्तमात्रयते स्थलं ।	३
मन्दधीस्तु प्रगत्याग्मं समवाप्नोति दण्डनं ॥	
नम्नत्वं यन्मनुष्यस्य भयं यज्ञं परेश्वरात् ।	४
श्री र्घो जीवनचैव तयोः सन्ति फलानि हि ॥	
कण्ठकाः सन्ति याशाच्च वक्रभावस्य वर्त्मनि ।	५
नरः स्वप्राणरक्षार्थी ततो दूरे उवतिष्ठतां ॥	
बाल एव त्वया मार्गं गन्तव्ये सुविनीयतां ।	६
तथा कृते स वृद्धो उपि न तस्माद्विचलिष्यति ॥	
यो नहो धनसम्पन्नः स दीनानां प्रभु र्भवेत् ।	७
करणं गृह्णाति यस्तद् त्रिणदातुः स किञ्चरः ॥	

- ८ वपव्यधर्मवीजं यः लोशशस्यं स छन्तति ।
कोपोत्पादकदोषाच्च तस्य दण्ड उपस्थितः ॥
- ९ यस्य ग्रोतिमती दृष्टिराशीस्तस्मै प्रदीयते ।
यस्माद् भागं निजान्नस्य दरिद्राय ददाति सः ॥
- १० निन्दकं त्वं वहिष्कुर्या विवादस्तर्हि यास्यति ।
कलहस्यापमानस्य निवर्त्तिं प्राप्यतस्तदा ॥
- ११ चित्तस्य शुचितायां यः प्रेमाणं कुरुते नरः ।
लावण्यादोषोत्पस्य बन्धुत्वमेति भूपतिः ॥
- १२ नयने परमेशस्य कुर्वते ज्ञानरक्षणं ।
वच्चकस्य तु वाचः स विपरीताः करोति हि ॥
- १३ अलसो मानवो ब्रूते केशरी विद्यते वहिः ।
तेन विदारयिष्ये इहं राजमार्गस्य मथतः ॥
- १४ मुखं यत् परदाराणां तत् सुगम्भीरखातवत् ।
पतेत् तत्र परेशस्य क्रोधपात्रं न चेतरः ॥
- १५ हृदये बालकस्यापि बद्धमूलात्ति मूर्खता ।
किन्तु शासनदण्डेन सा दूरीक्रियते ततः ॥
- १६ खोयसभ्यत्तिवद्यार्थं यो दरिद्रस्य धीडकः ।
धनिने वा भवेद् दावा दैन्यमेव स लभ्यते ॥
- १७ खकर्णी प्रणिधाय त्वं वचांसि ज्ञानिनं पृष्ठु ।
आदिष्टे च मया ज्ञाने सुनिविष्टमना भव ॥
- १८ मनोरस्या भवेद् यस्मात् रक्षा तेषां तवान्तरे ।
लवदीयाधरयोत्सेषां सकलानास्य संस्थितिः ॥
- १९ केवलं परमेशे ते विश्वासो यत् स्थिरो भवेत् ।
तदर्थं तु भ्यमेवाद्य सुशिक्षा दीयते मया ॥
- २० ज्ञाने सुमन्त्वग्यायाच्च या उत्कृष्टफलप्रदाः ।
ताटप्पा एव वाचः किं लतक्षते न लिखाम्यहं ॥
- २१ प्रेषकेभ्यो यथा सत्यं प्रकृया दातुमुत्तरं ।
तथा त्वां सत्यवाक्यानां ज्ञापयं स्तुत्वनिच्छयं ॥
- २२ दीनोऽसाविति सञ्चिक्य इव्यं दीनस्य मा हर ।
मा विचारसभायां वा विमृद्दान विषादिनं ॥
- २३ यतो विवादनिर्णेता तेषामस्ति परेश्वरः ।

नरांस्तेषु कृलाचारान् स प्राणान् दण्डयिष्यति ॥	
क्रोधनेन मनुष्येण सह मा कुरु मित्रतां ।	२४
रोषशीलेन सार्जस्व मा कुरुत्व गमागमै ॥	
नो चेत् तस्य पथो उभस्य प्राणान् पाशे उर्पयिष्यसि ॥	२५
हस्तैः स्पृशन्ति ये हृत्तान् अधमर्णीयतम्भकाः ।	
तेषां मध्यत एकस्त्वं मैव भूयाः कदाचन ॥	२६
उचितं परिश्ठोधाय इवं चेन्न भवेत् तव ।	
श्रव्या ते उधस्थिता तर्हि लक्षो हारिष्यते कुतः ॥	२७
मान्यथा कुरु प्राचीनां सीमां त्वत्पिटभिः छतां ॥	
अविलम्बी स्वकार्येषु नहः किं दश्यते त्वया ।	२८
राजां स्यास्यति साक्षात् स न चुद्राणां वृणां पुरः ॥	

23

२३ चयोविंशतितमोऽध्यायः ।

भृभुजा सह भोक्तुं त्वम् उपविष्टो भवे र्यदि ।	१
त्वत्समक्षं क्रिमस्त्वेति तर्हि सम्यग् विचारय ॥	
नो चेदाहारलुभ्यस्त्वं करणे दास्यसि कर्त्तरौ ॥	२
माकाङ्गीस्तस्य सुग्रासान् तत्तु भव्यं प्रवच्यकं ॥	
ऐश्वर्यार्थं न चेदूख विरम स्वीयबुद्धिः ॥	४
धने चेष्यसि दृष्टिं किं तदन्तर्धास्यते त्रुतं ।	
यसादादाय पक्षो श्रीरूप्तेहृ एद्वद्वद् दिवं ॥	५
कुटृष्टि यै ननु यस्त्वं तस्यावं मैव भक्षय ।	
ग्रासान् वा तस्य सुखादून् मा समीहूख खादितुं ॥	७
यतस्तस्य मतेस्तर्को यादृशः सो उपि तादृशः ।	
पिव भुव्येति स ब्रूते न तु त्वां प्रति तन्मनः ॥	८
त्वया सङ्किलितो ग्रासः पुनरप्युद्भिष्यते ।	
स्वकीयप्रीतिवाचास्व भोत्स्यते उपव्ययस्त्वया ॥	९
मूष्टस्य श्रोत्रशस्त्रुल्यां त्वं मा भाषस्व किञ्चन ।	
यतस्त्वदीयवाक्यानां युक्ततां सो उवमंस्यते ॥	१०
प्राक्तनां भूमिसीमानं मा कुरुत्व त्वमन्यथा ।	
क्षेत्राणि तातहीनानां कथचिन्न समाविश ॥	

- ११ यस्मान्निस्तारकस्तेषाम् चर्त्ति प्रतिसमन्वितः ।
तेषां तस्मिन् विवादे च स त्वया विवदिष्यते ॥
- १२ शिक्षायां विग्रहं स्वान्तं ज्ञानवाक्येषु च श्रुतिं ॥
मोपसंक्रियतां प्राप्तिरुचिता बालकात् त्वया ।
- १३ दण्डेन चेत् तमाहन्या न मरिष्यति तर्हि सः ॥
दण्डेनाहत्य तस्याङ्गं न रक्तात् त्रास्यसे मनः ॥
- १४ हि मत्युत्त्रं सुबोधं चेत् तवान्तःकरणं भवेत् ।
ममान्तःकरणेनापि हर्षस्तर्हि गमिष्यते ॥
- १५ मत्वाणाच्चोऽस्त्रिष्यन्ति सत्योद्यत्वात् त्वदोषयोः ॥
तवान्तःकरणं मैव पापकर्मभ्य ईर्ष्यतु ।
- १६ किन्तु सन्तिष्ठतां निवं साध्वसे परमेश्वरात् ॥
यद्देतोः परकालोऽस्ति नैवाशा केत्यते तव ॥
- १७ त्वमाकर्णय मत्युत्त्रं ज्ञानलाभं कुरुत्व च ।
निजान्तःकरणं मार्गं सरलं गन्तुमादिश ॥
- १८ ये मनुष्या मदोन्मत्ता मांसाहारेण चाद्यराः ।
तेषां समाजमध्ये त्वं मा वर्त्तस्व कदाचन ॥
- १९ मदोन्मत्ताद्यरा यस्माद् आप्नुवन्ति दरिद्रतां ।
निद्रालुत्वं मनुष्यांश्च कर्थटैः परिवेष्येत् ॥
- २० पृथगु त्वं स्थितु वाचः स यस्माज्जनकस्त्व ।
मैव वार्जक्यसम्भासाम् च वजानीहि मातरं ॥
- २१ त्वया सङ्कीर्यतां सद्यं मैव विक्रीयतां क्वचित् ।
प्रज्ञा शिक्षा च बुद्धिश्च त्वया सङ्कीर्यतां तथा ॥
- २२ धार्मिकस्य मनुष्यस्य पितोऽस्त्रासं प्रगच्छति ।
ज्ञानिनो जनकेनापि हर्षः पुत्रादवाप्यते ॥
- २३ जनकस्त्वं माता च त्वतो हर्षमवाप्नुतां ।
त्वदीयप्रसवित्रो च महोऽस्त्रासं प्रगच्छतु ॥
- २४ हे मत्युत्त्रं त्वया मह्यं निजचित्तं प्रदीयतां ।
मामकीनांश्च पञ्चानो रोचनां तव दृष्टये ॥
- २५ यतो वेश्या गमीरेण खातेनैव समा भवेत् ।
तथा सङ्कटकूपस्य सदृशा व्यभिचारिणी ॥
- २६ यथा दस्युत्त्वया सापि हिंसिष्यन्ती प्रतीक्षते ।

वर्जन्ते च तया सम्यक् नरलोके प्रवत्सकाः ॥
 आ हति क्रन्दनं कस्य केन हा हेतुदीर्घते ॥ १८
 विवादो जायते कस्य कस्य मनोवसन्नता ।
 कस्य निष्कारणाभाताः कस्य लोचनरक्षिमा ॥ १९
 मन्यपाने चिरस्थानां सुरासादानुगमिनां ॥ २०
 त्वं मा द्राक्षारसं पश्य रुचिरं लोहितायितं ॥ २१
 कंसे विशाजमानञ्च सर्पन्तच्च यथासुखं ॥
 स दंच्यत्वहित्वच्छेषे फणिवच्च हनिष्यति ॥ २२
 त्वं ब्रह्मेते द्रष्ट्यते वेश्या मति र्भृष्टच्च वच्यति ॥ २३
 अकूपारस्य मध्ये यो नरो निनां निषेवते । २४
 ग्रथानो गुणवृक्षाये तत्समर्थं भविष्यति ॥
 ताडितो इपि न तप्येऽहं नावबुध्ये च दण्डितः ॥ २५
 कदाहं जागरिष्यामि मृगयिष्ये मदं पुनः ॥

24

२४ चतुर्विंशतिसोऽध्यायः ।

मा दुरात्मभ्य ईर्ष्य त्वं सज्जं तेषां न वाञ्छ वा ॥ १
 यतो हेतो र्भनस्तेषां सच्चिन्तयत्युपद्रवं । २
 तेषामोर्छौ च हिंसायाः कथा ईरवतः सदा ॥ ३
 प्रज्ञया वृज्यते सद्ग बुद्धा च क्रियते स्थिरं ॥ ४
 ज्ञानात् कोष्ठाः प्रपूर्यन्ते चार्थैः सर्वधनैः प्रियैः ॥ ५
 यो ज्ञानो स बलिष्ठो उत्तियः सुधीः स पराक्रमी ॥ ६
 त्वलृते सफलं युद्धं त्वं करिष्यसि चिन्तया । ७
 वाङ्गल्येन च मन्त्रीणां जयश्रीस्तव सेत्यति ॥ ८
 अज्ञानस्य कृते प्रज्ञा प्रोच्चत्वाद् अतिरुद्गमा । ९
 सभास्याने मुखं तस्य रुद्धं तिष्ठति सर्वदा ॥ १०
 हिंसा सच्चिन्त्यते येन ख्यास्यते स कृलेश्वरः ॥ ११
 मौख्यस्य कल्पना पापं निन्दको गर्हितो नृणां ॥ १२
 सङ्कटे चेद् विषीदेस्त्रं चीणं तर्हि बलं तव ॥ १०
 ये वधं प्रति कृष्णन्ते तान् नरांस्त्वं समुद्गर । ११
 ये चलन्ति च हत्यायै त्वमुपेक्षस मैव तान् ॥

- ११ अस्माभिस्त् तु न ज्ञातमिति चेद् गच्छते त्वया ।
मनःपरीक्षेणैव तर्हि तत् किं न भोत्यते ॥
- १२ त्वत्वाणांश्च रक्षिता तत् किं ज्ञायिष्यते नहि ।
मनुष्याय क्रियायांश्च किं न दायिष्यते फलं ॥
- १३ मतुल्ल मधु भूल्ल त्वं यस्मादुत्तममेव तत् ।
मंस्यते पुष्पनिर्यासः सुरसस्त्व तालुना ॥
- १४ प्रज्ञां तथैव बुध्यस्तु सुरसां मनसः कृते ।
तां चेदुपार्ज्जयेत्तर्हि परम्पराप्यसि तत्कलं ।
- १५ प्रव्याप्ता तावकीना च नैव वर्यांभविष्यति ॥
भवनं धार्मिकस्य त्वं मा जिह्विषिष दुर्जन ।
- १६ तस्य वा शूयनस्थानं त्वया मैव विनाश्यतां ॥
पतिला सप्तकालो ऽपि समुत्तिष्ठति धार्मिकः ।
- १७ दैर्गत्ये तु दुरात्मानः सखिलित्वैव पतन्ति हि ॥
वैरिणः पतने जाते हर्षो मा क्रियतां त्वया ।
- १८ तवान्तःकरणं तस्य सखलने च न नन्दतु ॥
नो चेद् दृष्टा परेश्वरस्तद् असनुष्टो भविष्यति ।
- १९ वैरितस्य निजक्रोधं पुन निर्वर्त्तयिष्यति ॥
मा कुथं पापकारिभ्यो मा दुर्वृत्तेभ्य ईर्ष्य वा ॥
- २० सुखं प्रारचिकं यस्मात् पापिनो न भविष्यति ।
दुर्वृत्तानां प्रदीपस्य निर्वाणत्वं गमिष्यति ॥
- २१ परमेश्वरेन्द्राच त्वं विभीहि मदात्मज ।
नृणां च चूलचित्तानां सङ्गो न क्रियतां त्वया ॥
- २२ विपलालो यतस्तेषाम् अकस्मात् सम्भविष्यति ।
दग्धस्ताभ्यां प्रणोत्येवा विज्ञातुं केन शक्वते ॥
- २३ एतान्यपि ज्ञानिनां वाक्यानि ॥
- २४ विचारे पक्षपातिलं युव्यते न कथच्चन ॥
निर्दीप्तस्त्वमिदं वाक्यं यो वदेद्वाख्यणं नरं ।
- २५ लोकास्तु परिशश्यन्ति गर्हिष्यन्ते च तं प्रजाः ॥
किन्तु ये भर्त्ययन्ते तं सुखं तेषां भविष्यति ।
- २६ हितो वर्त्तिष्यते तेषु चापीर्वादो न संशयः ॥
यो ददात्युत्तरं युक्तं तस्यैषसुम्ब्यत जनैः ॥

वहिः कुरु स्वकार्यं त्वं द्वे च सर्वे समापय ।	२७
तत्पञ्चाद् गेहनिर्माणे शश्वसि त्वं प्रवर्त्तितुं ॥	
खमित्रस्य विरुद्धं त्वं साक्षी मा भूरकारणात् ।	१८
त्वया स्वीयाधराभ्यां किं कर्त्तव्या स्यात् प्रतारणा ॥	
यथा मां प्रति स्तोऽकाधीर्त् तथा कर्त्तास्मि तं प्रति ।	१९
स्वकृतस्य फलं कर्त्ते प्रदाण्यामीति मा वद ॥	
क्लेचमुपेत्य कुरुतेष्य द्राक्षोद्यानच्च दुर्मतेः ।	२०
मयादर्थेष्विलं स्यानं करणकारण्यसन्निभं ।	२१
आच्छन्ना वच्चिकै भूमि भूमा प्रस्तरवारणी ॥	
तद्विलोक्य तु तच्चैव प्रणवधायि मया मनः ।	२२
तन्निरीच्योपदेशो ऽयं प्रत्यलभ्मि तदा भया ॥	
चल्यनिद्राल्यतन्ना स्यात् खप्ते खल्यकरश्चिया ॥	२३
तथा त्वदीयदारिद्र्यम् उपस्यास्यति दस्युवत् ।	
तव निष्कृद्धनत्वच्च समायास्यति चर्मिवत् ॥	२४

25

२५ पञ्चविंशतिमोऽध्यायः ।

१ राजगणे कथनं द कलहकथनं नानाविद्वकथनच्च ।

एतान्यपि सुखेमनो हितोपदेशवाक्यानि । यिहौदीयराजस्य हिष्ठि- १
यस्य भृत्यैस्वेतानि सज्जगृहिणे ।

विषयस्य तिरोधानम् ईश्वरस्य यशस्वरं ।	१
विषयस्यानुसन्धानं किन्तु राज्ञां यशस्वरं ॥	
उच्चत्वं नभसो यदत् नीचत्वच्च भुवो यथा ।	२
बोधातीतं भवेत् तदत् वृपाणामपि मानसं ॥	
दुर्वर्णस्य मलं सर्वे तन्मध्यादपसारय ।	३
भाजनं शिल्पिनो योग्यं तदानीं निःसरिष्यति ॥	
दुर्जनच्च नरेन्द्रस्य सम्मुखादपसारय ।	४
धर्मात् सिंहासनं तस्य स्थिरं तर्हि भविष्यति ॥	
भूपालस्य समर्चं त्वं माभिमानं समाचर ।	५
मा कुलीनजनानां वा प्रदे संस्योगतां त्वया ॥	

- ० यस्माद् उच्चमिदं स्थानम् एहीत्याज्ञा हिता तव ।
न हितं दर्शनप्राप्ते पश्चात्राज्ञापकर्षणं ॥
- १ मा भवेत्स्वं त्वरायुक्तो विषम्बादे प्रवर्त्तितुं ।
किं करिष्यसि तच्छेष्ये लज्जितः प्रतिवासिना ॥
- २ विवादः स्त्रीयमित्रेण सार्वदं निष्पादयतां त्वया ।
परस्य गोपनीयन्तु त्वया मैव प्रकाश्यतां ॥
- ३ न चेत् तच्छूयते येन तेन त्वं त्रययिष्यसे ।
त्वदीया सापकीर्तिं च निष्टिं न गमिष्यति ॥
- ४ रूपनिर्मितपात्रेषु खितैः स्वर्णफलैः समं ।
प्राप्नोति चाहतां वाक्यं कालसन्धावुदाहृतं ॥
- ५ सुवर्णकुण्डलेनैव काञ्जनाभरणेन वा ।
तुल्य आज्ञाकरे श्रोत्रे ज्ञानवान् भर्त्यनाकरः ॥
- ६ तापहृत्वी हिमानीवत् दिवसे योग्यकालिके ।
विश्वास्यः प्रेरके दूतः प्रभोराप्याययत्यस्तुन् ॥
- ७ येष्वा न जायते दृष्टिस्तुल्यस्ते र्मेववायुभिः ।
भवेद्वरी मधादागाद् चात्मस्त्राघाप्रकाशकः ॥
- ८ ज्ञान्यानुनीयते राजा स्त्रिया जिङ्गास्थिभज्जिका ॥
मधु चेत् प्राप्नुयात्तर्हि प्रयोगादेव भुङ्गत तत् ।
- ९ नो चेत् तत्र दृश्यां प्राप्य त्वं विष्यसि तत् पुनः ॥
स्त्रीयमित्रस्य गेहात् त्वं स्थापादावुपसंहर ।
- १० न चेत् त्वयि दृश्यां प्राप्य स वैरी से भविष्यति ।
विरुद्धं स्त्रीयमित्रस्य मधा सात्यं ददाति यः ।
- ११ दुघणेनासिना वा स तीक्ष्णवाणेन वा समः ।
तुल्या दन्तेन भयेन पादेन सखलितेन वा ।
- १२ विषलाले मनुष्यस्य विश्वासो वच्चके नरे ॥
वस्त्रव्यागो भवेद् याद्गदिवसे श्रीतकालिके ।
- १३ यवक्त्तारेण संयोगो याद्गस्त्ररसस्य वा ।
तादञ्जनसि दुःखार्ते गीतानां गाथको भवेत् ॥
- १४ तव देष्यो यदा कुर्याद् चन्द्रं भोजय तं तदा ।
यदा दृष्टातुरो वा स्यात् तोयं पायय तं तदा ॥
- १५ इत्यं त्वं मस्तके तस्य तस्माज्ञाहान् विचेष्यसि ।

उचितस्व फलं तुभ्यं परमेशः प्रदास्यति ॥	
वृष्टिरुत्याद्यते यद्वद् उत्तरीयेणा वायुना ।	१३
तद्वद् गुप्तिप्रिया जिङ्गा दक्षपातेः कोपसूचकैः ॥	१४
गृह्यएषस्य कोणे इपि नरस्यावस्थिति वर्णं ।	१५
न च गेहे जनाकीर्णे कलहिन्या स्त्रिया सह ।	
व्यवसन्नेषु प्राणेषु धाटश्च शीतलं जर्णं ।	१५
तादृशा शुभवार्तापि दूरदेशात् समागता ॥	१६
चञ्चलो दुर्जरिचस्य साक्षाद् यो धार्मिको नरः ।	१७
तुल्यः स आविलोक्तेन प्रहिण्या मलिनेन वा ॥	
मधुनो इप्यधिको भोगो न हितो जायते यथा ।	१९
गौरवस्यानुसन्धानं गुरु भारो भवेत् तथा ॥	
यादृशं नगरं भवं प्राचीरेण विवर्जितं ।	२०
आत्मसंबंधमहीनो इपि मनुष्यस्तादृशो भवेत् ॥	

26

२६ पठविंशोऽध्यायः ।

१ मूर्खेषु कथा १३ चलसेषु कथा १७ कलहक्तु कथा च ।	
यीश्वराले हिमं यद्वद् वृष्टि वा शस्यकर्त्तने ।	१
बुद्धिहीने नरे तद्वद् गौरवं नहि युज्यते ॥	
खविसर्पी पतचीव चटको वेत्यतन्निव ।	२
निर्निमित्तो भवेच्छापः स कदापि न सेत्यति ॥	
यथाश्वस्य कणा योग्या खलीनं गर्वभस्य च ।	३
लगुडो मूर्खेष्ठानां तथा योग्यो न संशयः ॥	
मा मूर्खायोत्तरं देहि तन्मूर्खत्वानुसारतः ।	४
दद्याच्चेत् तर्हि किं जाने तस्य तुल्यो भविष्यति ॥	
त्वं मूर्खायोत्तरं देहि तन्मूर्खत्वानुसारतः ।	५
न चेत् खकीयदृश्या स ज्ञानयुक्तो भविष्यति ॥	
बालिशेन मनुष्येण सन्देशं प्रहिण्योति यः ।	६
सच्चिनत्ति खपादौ स हानिजीवी च जायते ॥	
स्त्रयं जङ्घादयं पङ्गोः स्नाको मूर्खमुखे तथा ॥	७
शर्करादाप्तिमध्यस्यो मणीनां सम्पुटो यथा ।	

- ८ तथा मन्ये नरे मूर्खे समानस्य समर्पयं ॥
हस्ते मत्तमनुव्यस्य करटकं शोभते यथा ।
बल्ही मूर्खमनुव्यस्य स्नोकस्व शोभते तथा ॥
- ९ सर्वेषां हृष्टिकर्ता यः स महान् नाच संशयः ।
मूर्खेभ्यः फलदाता स पापिभ्यस्व फलप्रदः ॥
- १० यद्वत् स्वकीयवान्ताय श्वा पुनः परिवर्तते ।
तदन्मूर्खः स्वालिश्यं भूयो भूयो उनुतिष्ठति ॥
- ११ खट्टाणा ज्ञानवान् कोऽपि नरः किं दृश्यते त्वया ।
बालिशे या भवेदाशा सापि तस्मिन् न जायते ॥
- १२ अलसो मानवो ब्रते केशरी विद्यते वर्हिः ।
मथतो राजमार्गाणां वनराजोऽवितिष्ठते ॥
- १३ यथा हंसाख्ययन्तेण कवाटं परिवर्तते ।
तथैव स्त्रीयश्चायायाम् अलसः परिवर्तते ॥
- १४ हस्तं भोजनपात्रस्य मध्ये गूङ्गालसो नरः ।
मुखे पुनः समानेतुं मन्यते उतिश्रमावहं ॥
- १५ सप्तम्यो योग्यभाषिभ्यः स्त्रीयटछ्यालसः सुधीः ॥
- १६ घृतकुकुरकर्णेण मनुष्येण समो भवेत् ।
पर्यक्तिको गतिकाले ऽपि परविवादचर्चकः ॥
- १७ मत्युतुल्यान् शराङ्गारान् क्षिपेद् यो वातुलो नरः ।
तुत्थस्तेन मनुष्यः स यः प्रतार्थं स्वावन्धवं ।
- १८ छातकौतुक एवाहम् इति वाचं प्रभाषते ॥
वज्जिर्गच्छति निर्बाणम् इन्धनानामभावतः ।
- १९ कर्णेजपस्य चाभावाद् विवादः शान्यति स्वयं ॥
तप्तचुह्यां यथाङ्गारा यथामाविन्धनानि वा ।
- २० विरोधी मानवस्तुद्वद् विवादे तापवर्डकः ॥
कर्णेजपस्य वाक्यानि मन्ये सुखादुभक्षवत् ।
- २१ तान्यन्तःकरणस्यैव प्रविश्न्त्युपरोधनं ॥
मणिता रौप्यपत्रेण यादृशा मृत्युपालिका ।
- २२ तादृशं देविचित्तस्य प्रियवायधरद्वयं ॥
विश्वास्यारातिरोष्ठाभ्यां खान्ते धारयति क्लं ॥
- २३ चाटुवादिनि तस्मिंस्वं मा विश्वस्याः कथच्चन ।

सप्त छत्रानि वस्तुनि सन्ति तस्यान्तरे यतः ॥
च्यधुना तस्य विद्वेषः कापश्चेन समावृतः । १६
सभायां किन्तु दौर्जन्यं तस्य प्रादुर्भविष्यति ॥
खन्यते येन गर्त्तः स खयं तत्र प्रतिष्ठयति । १७
पाषाणो लोक्यते येन व्याघूर्णिष्यति तं प्रति ॥
यांशुक्षीद् नशान् देहि तान् जिक्षान्वतवादिनी । १८
यच्च मिष्टवदं वल्लं तज्जिपाताय चेष्टते ॥

27

२७ सप्तविशेषाद्यायः ।

१ आत्माधाक्रोधयोः कथनं ५ सत्यप्रेमः कथनं ११ विद्वाभावस्य कथनं
२३ एषकर्मणः कथनच्च ।

श्वस्त्रनेन दिनेन त्वं मा स्नाधस्व कथच्चन । १
यत एकदिनस्यापि फलं न ज्ञायते त्वया ॥
त्वयस्तांसां करोत्वन्तो न करोतु मुखं तव । २
स्तौतु त्वामपरः कच्चिद् अधरौ तव न सुतां ॥
गुरुरेवास्ति पाषाणो भारयुक्तज्ञ सैकतं । ३
किन्तु भारवती ताभ्यां निर्बोधस्य विडम्बना ॥
निषुरो भवति क्रोधो रोषस्व प्रलयोपमः । ४
स्यातुं तु जारशङ्कायाः समुखे को भवेत् क्षमः ॥
प्रच्छन्नप्रीतिरो मन्ये श्रेयसी व्यक्तभर्तुना ॥ ५
योग्या विश्वास्यभावस्य प्रहारा बन्धुना छाताः । ६
अतिरिक्तं ततः किन्तु चुम्बनं परिपश्यनः ॥
सुहसो यो न रक्षेन मधुवासो उपि गर्हते । ७
किन्तु तिक्तमपि त्रयं चुधार्त्तः स्वादु मन्यते ॥
स्वकीयस्थानतो दूरे भास्यन् यादग् विहङ्गमः । ८
तैलं सुगन्धिधूपस्व यथा तोषयतो मनः । ९
तथा मित्रस्य मिष्टत्वं ज्ञेयमात्मीयमन्वयात् ॥
खबन्धुं स्पितुस्थापि बन्धुं त्वं न परित्यज । १०
दिवसे निजदुःखस्य स्वभातु वृज मा गृहं ।

- अदूरस्यं यते मिच्चं दूरस्यभावतो वरं ॥
 ११ हि मत्युच्च भव ज्ञानी हृदयं मम हृष्टय ।
 तेन मन्त्रिन्दकायाहं प्रच्छामि दातुमुत्तरं ॥
 १२ मेधावी विपदं दृष्टा गुप्तमाश्रयते स्थलं ।
 मन्त्रधीस्तु प्रगत्यागं समवाप्नोति दण्डनं ॥
 १३ प्रतिभू र्यः परस्य स्यात् अपह्रार्यं तदम्बरं ।
 लग्नकस्तु विदेशिन्याः सर्वखमेव दण्डयतां ॥
 १४ प्रत्यूषे बन्धवे प्रियच्छिराशिषं प्रददाति यः ।
 आशीर्वादः स तस्मैव शापवद् गणयिष्यते ॥
 १५ अआन्तो विन्दुपातो यो दुर्दिने इतीव वर्षिणि ।
 योधिद् विवादिनी तेन समाना नाच संशयः ॥
 १६ सा च प्रच्छाद्यते येन तेन प्रच्छाद्यतेऽनिलः ।
 इतं दक्षिणाहस्तेन तैलं खात्मप्रकाशकं ॥
 १७ लोहसुत्तेजयेष्ठाहं सुहृदत्त्वाननं नरः ॥
 य उडुम्बरवक्षस्य रक्षी भुज्ञे स तत्फलं ।
 १८ खक्षीयप्रभुभक्षो यः स च प्राप्नोति गौरवं ॥
 तोयमध्ये यथा भाति मुखस्य सदृशं मुखं ।
 मनोमध्ये तथा भाति नरस्य सदृशो नरः ॥
 १९ अटप्पौ प्रेतलोकस्तु नरकस्तु तौ यथा ।
 अटप्पे तिष्ठतस्तदन्मनुष्यस्यापि लोचने ॥
 २० रुप्यं परीक्षते मूषा हमन्ती हेम वा यथा ।
 नरः खस्तावकस्यैव वक्ष्यां सदत् परीक्षतां ॥
 २१ चूर्णितं मुषकेनापि धान्यैः सार्वमुद्गुखले ।
 खक्षीयमूर्खता मूर्खं न जहाति कथच्चन ॥
 २२ सम्यक् स्त्रीयाजमेषाणाम् अवस्था बुध्यतां त्वया ।
 खक्षीयपशुवूधेषु मानसञ्च निधीयतां ॥
 २३ अस्तादर्थच्चिरं कालं यावत्त्रैवावतिष्ठते ।
 किरीटः किं भवेत् स्याखुरापौरुषपरम्परं ॥
 २४ पक्षघासे गते लैपं बालशृण्यं प्रकाशते ।
 पर्वतीयटणानाच्च सङ्ग्रहः क्रियते नरैः ॥
 २५ तुभ्यं वस्त्रप्रदानार्थं जायन्ते मेषशावकाः ।

भवति क्वागयुथस्त्रं मूल्यं क्षेत्रक्रयार्थकं ॥
क्वागीनां दुर्घटो भव्यं प्रचुरं जायते तव ।
भव्यं तत्त्विवारणां दासीनाच्छेषजीविका ॥

१०

28

२८ अष्टविंशोऽध्यायः ।

धर्माधर्मयो नानोपदेशकथनं ।

- पलायन्ते न केनापि द्राव्यमाणा अधार्मिकाः । १
धार्मिकाः किन्तु तिष्ठन्ति निर्भया युवसिंहवत् ॥
प्रजानां दोषतो राज्यं जायते बज्जग्नासकं । २
जनै दृक्षैस्तु विद्वैश्च दीर्घा तस्य स्थिति भवेत् ॥
खयं सम्पत्तिहीनो यो नरो दुर्गतपीडकः । ३
स धारासार आज्ञावी सर्वभव्यविनाशकः ॥
दुर्जित्वं प्रशंसन्ति व्यवस्थायाग्निनो जनाः । ४
प्रतिकुर्वन्ति तं किन्तु व्यवस्थापालका नराः ॥
दुराचारा जना न्यायं न बुध्यन्ते कथञ्चन । ५
सर्वन्तु शक्यते बोद्धुं परेषान्वेषिभि नरैः ॥
वर्द्धं सारल्यवान् दीनो न च वक्गति धनी ॥ ६
व्यवस्था पाल्यते येन स एव ज्ञानवान् सुतः । ७
यस्त्वपव्ययिनां मित्रं स स्वतातं कलङ्कयेत् ॥
कुसीदेनातिवृद्धा च यो निजं वर्द्धयेद्दनं । ८
दीनानुयाहकस्यैव वाते तत् सञ्चिनोति सः ॥
प्रास्त्रसंश्रवणाद् येन स्त्रीयश्चोच्चं निवर्त्तते । ९
प्रार्थनापि कृता सेन गर्हणीया न संशयः ॥
कुपथं यो न येत् साधून् खखाते स पतिष्यति । १०
नराः किन्तु सदात्मानो भोक्यन्ते परमं धनं ॥
यो मनुष्यो धनाष्ठः स ज्ञानवान् स्त्रीयदृश्यितः । ११
मेधावी दुर्गतः किन्तु मर्मं तस्यावगच्छति ॥
धार्मिकाणां प्रफुल्लताद् उत्सवो जायते महान् । १२
पापिनामुन्नतौ किन्तु भवन्त्यन्तर्हिताः प्रजाः ॥
खदोषा येन गुह्यन्ते स न प्राप्यति मङ्गलं । १३

- तांसु खीक्षय यो जग्धात् स कारणमवाप्यति ॥
 १५ सर्वदा भयशीलो यः स एव धन्यमानवः ।
 करोति यो घनं चित्तं स दौर्गत्ये पविष्यति ॥
 १५ यादृशः केशरी गर्जन् भक्षुको वा जुधातुरः ।
 प्रजानां धनहीनानां दुष्टः प्रास्तापि तादृशः ॥
 १६ बुद्धिहोनो नरेन्द्रो यः स प्रजापीडने पटुः ।
 लोभं विगर्हते यस्तु सुदीर्घायुः स जायते ॥
 १७ नरहत्यापराधेन सभारो यो भवेत्तरः ।
 स द्रोघ्यव्यवठं वावत् तं धर्तुं मा यवस्थत ॥
 १८ यो गच्छेदजुमार्गेण स रक्षां समवाप्यति ।
 वक्तगाम्युतये यस्तु सो इकस्मान्निपतिष्यति ॥
 १९ सभूमिः कृष्टते येन बज्जभव्यं स लप्यते ।
 कुण्डानान्त्वगुगामी यः स दौर्गत्येन तप्त्यति ॥
 २० विश्वास्यो यो मनुष्यः स आशिषः पूर्यते फलैः ।
 यस्तु धनार्जने तूर्णः स नास्ति दोषवर्जितः ॥
 २१ न भवेत् पक्षपातित्वम् उपयुक्तं कथच्चन ।
 पापं कुर्याद्वरस्तेन पूपखण्डस्य लोभतः ॥
 २२ तूर्णमैश्वर्यलाभाय क्रूरटक् चेन्टते नरः ।
 तन्त्रूपैष्यति दौर्गत्यं तेनेदं ज्ञायते नह्नि ॥
 २३ नराणां भर्त्यकः पञ्चात् प्रियः प्रियंवदादपि ॥
 २४ यः खपित्रो धनं हृत्वा दोषो नाचेति भाषते ।
 स पुक्तो नाश्वरत्तीनां तुल्यवृत्तिं न संशयः ॥
 २५ गर्वितौ यो मनुष्यः स विवादोत्पादको भवेत् ।
 परेष्वे यस्य विश्वासः स एवाप्यायते जनः ॥
 २६ खचित्ते यस्य विश्वासः स निर्बोधो न संशयः ।
 प्रज्ञया गम्यते यस्तु तस्य रक्षा भविष्यति ॥
 २७ यो ददाति दरिजाय न भवेत् तस्य दुर्गतिः ।
 यो निमोलति नेत्रे च पाशास्तस्मिन् मिलन्ति हि ॥
 २८ पापिनामुग्निं दृष्टा भवन्यन्तर्हिताः प्रजाः ।
 जाते तेषां विनाशे तु वर्जन्ते धार्मिकानराः ॥

29

२८ ऊनचिंशोऽध्यायः ।

मर्त्स्ती वज्जक्त्वा इपि ग्रीवां स्तव्यीकरेति यः ।	१
स समृच्छेत्यते इकस्तात् प्रतीकारेण वर्जितः ॥	२
धार्मिकेष्वेदमानेषु प्रजा गच्छन्ति हृष्टतां ।	३
प्रभुते दुर्जनानान्तु कुर्वन्त्यार्त्तस्वरं जनाः ॥	४
प्रजायां प्रेमकासी यः स्वतात्स्तेन हर्षयते ।	५
वैश्वानान्त्वनुगामी यः सम्पत्तिस्तेन नाश्वते ॥	६
भूपलिः सुविचारेण सुस्थिरयति नोदृतं ।	७
उपहारपियो यस्तु स तस्योत्पाटको भवेत् ॥	८
खमित्रं प्रति चाटूक्तिं यो मनुष्यः समाचरेत् ।	९
पादौ पातयितुं तस्य जालकं विस्तृणाति सः ॥	१०
दुर्जनस्यापराधो यः स उन्मायसमन्वितः ।	११
धर्मिकस्तु मनुष्यो यः स प्रग्रायति हर्षतः ॥	१२
विवादं दीनलोकानाम् च्यवगच्छति धार्मिकः ।	१३
मनुष्यः किन्तु दुर्वत्तस्तादृग्जाने पटु नैवि ॥	१४
निन्दका ये मनुष्यास्ते पुरदाहं प्रकुर्वते ।	१५
विज्ञाः किन्तु मनुष्या ये तैः कोपाम्बः प्रशस्यते ॥	१६
सार्वं दुरात्मना विज्ञो विवादं कुरुते यदा ।	१७
न कुञ्जा न हसिला वर प्रान्तिस्तेनास्यते तदा ॥	१८
रक्तपातिमनुष्या ये नरं साधुं द्विष्ठन्ति ते ।	१९
तस्य तु प्राणरक्षायै चेष्टन्ते सरला जनाः ॥	२०
मूर्खान्तरिक्तो भाव च्यादन्तः समुदीर्यते ।	२१
नरो ज्ञानविशिष्यस्तु खान्तरे संरुणदि तं ॥	२२
चन्द्रतयाहिणः प्रासुः सर्वे भव्या च्यसज्जनाः ॥	२३
उपमावी दरिजस्य मनुष्यो मिलितो भुवि ।	२४
उभयो लोचनेभ्यस्तु दीमिदाता परेश्वरः ॥	२५
धनहीनप्रजानां यो राजा सत्यविचारकृत् ।	२६
सुदीर्घं समयं यावत् तस्य सिंहासनं स्थिरं ॥	२७
यथिका भर्त्सना चेमे भवतो ज्ञानदायिको ।	२८
यस्तु निर्यन्तरणो बालो मात्रे लज्जां ददाति सः ॥	२९

- १६ दुर्जनेष्वेधमानेषु दुष्टतापि समेधते ।
धार्मिकैस्तु नरैस्तेषां निपातो ब्रह्मते किल ॥
- १७ स्वपुत्रं शाधि तस्मात् स तु भयं दास्यति प्रान्ततां ।
मनसस्त्वावकीनस्य नन्दनस्य भविष्यति ॥
- १८ येषां नात्यैश्वरादेशो जनास्ते यभिचारिणः ।
यस्तु शास्त्रवदाचारं कुरुते धन्य एव सः ॥
- १९ दासस्य दमनं नैव वाङ्गाचेण प्रसिद्धति ।
यस्माद् बुद्धापि वाक्यं स न योग्यं प्रतिभाषते ॥
- २० किमदर्शि त्वया कच्छित् कथने सत्वरो जनः ।
निर्बोधे या भवेदाशा सापि तस्मिन्न जायते ॥
- २१ दासो लालित आवाल्यात् परस्तात् पुत्रकायते ॥
- २२ प्रचण्डो यो मनुष्यः स विवादोत्पादको भवेत् ।
यो नरस्त्राशुकीयो स्यात् भवेत् स बडपापक्त् ॥
- २३ खक्षीयेनाभिमानेन स्थानाद् भवेत् नरः ।
यो मनुष्यस्तु बन्धाका स एवाप्नोति गौरवं ॥
- २४ चौरैः सहांशभागी यो निजप्राणान् स गर्हते ।
शृपथं तेन संश्रुत्य दोषो यस्मान् सूचते ॥
- २५ मनुष्याद् यः परिचास उन्मायावह एव सः ।
प्रदेशं अद्धानस्तु नहो रक्षामवाप्यति ॥
- २६ बडभिः प्रार्थते लोकै नैरप्तास्तुरनुग्रहः ।
मनुष्यस्य विचारस्तु परमेश्वरमूलकः ॥
- २७ धार्मिकाणां मनुष्याणां पापकर्माणां दृश्यास्यदं ।
कटजुगामी नरः किन्तु दुर्जनानां दृश्यास्यदं ॥

30

३० चिंशत्तमोऽध्यायः ।

- १ आगूरस्य धर्मकथनं ० तस्य प्रार्थनं १० नानोपदेशस्य ।
- २ याकैः पुस्त्रो य आगूरस्तेनेमा वाच ऊचिरे ।
इदमैश्वरिकादेशात् पुरुषेषोदितं वचः ।
ईथोयेलं प्रति प्रोक्तम् ईथोयेलोकलौ प्रति ॥
- ३ नूनं नशादहं मूर्खो नाक्ति धीर्भे मनुष्यवत् ॥

मया विद्या न चाभ्यस्ता धर्मज्ञानं न बुध्यते ॥	४
कः स्त्रीकं समारुद्ध्य पुनरुत्सादवातरत् ।	५
मुष्टिना को उग्रहीदायुं को उभान्तसीद् वाससाम्बूधिं ।	
मेदिन्याः सर्वसीमानां कीनाकारि निरूपणं ।	
तदीयनामधेयं किं तत्पुच्छस्य च नाम किं ।	
एतचेत् परिजानासि मह्यं तर्हि निवेदय ॥	
एकैकं परमेष्ठस्य वाक्यमस्ति सुनिर्मलं ।	५
तस्मिन् येषाच्च विश्वासः स तेषां पालकोपमः ॥	
त्वं तदीयोक्तिभिः सार्जं नान्यत् किञ्चन योजय ।	६
त चेत् त्वं भर्त्यित्वेन मृषावादी भविष्यसि ॥	
अहं दानदयं त्वचः प्रार्थये हे परेश्वर ।	०
त्वं मन्त्राग्वियोगात् प्राक् मत्तस्त्वैप्यसंहर ॥	
अलीकत्वं मृष्योक्तिच्च दूरं भक्तो उपसारय ।	८
न दैन्यं न धनं दत्ता मां योग्यान्वेन भोजय ॥	
न चेत् लृपो उद्वतं प्रोच्य भाषिष्ये कः परेश्वरः ।	९
दैन्याचौर्येण वा नाम विजेष्यामीश्वरस्य मे ॥	
मैव तत्खामिनः साद्वाद् दासः पर्युदतां त्वया ।	१०
न चेत् त्वं शप्त्यसे तेन सदोषच्च भविष्यसि ॥	
कुवंशः शप्ते तातं मातु नीर्थयते शुभं ॥	११
कुवंशः स्वमौ शुद्धः स त्वधौतमलः स्थितः ॥	११
कुवंशो उद्युच्छटिष्ठच्च प्रांशुनेचच्छदानितः ॥	१२
कुवंशः खङ्गवद् दन्तैः कर्त्तरौवच्च खादनैः ।	१४
उच्छेत्तुं क्षितिको निःखान् मन्त्राद् दीनांच्च चेषुते ॥	
इक्षपायाः सुते द्वे स्तो देहिदेहीतिनामिको ।	१५
चौणि वस्तून्यदप्तानि चतुर्थश्वापि तैः समं ।	
पूर्णतक्षामो उहमेतत् तै गर्दितुं नहि शक्यते ॥	
अद्वैतो प्रेतलोकच्च बन्धागर्भच्च सर्वदा ।	१६
जस्ते न लप्यते भूमिरनलस्य न वक्ष्यते ॥	
येनोपहस्यते तातो मातुश्वाज्ञावमन्यते ।	१७
प्रान्तराश्रितकाकैस्तच्छतुरन्मूलयिष्यते ।	
उपग्रसिष्यते वा तद् भावकै गृष्मप्रक्षिणां ॥	

- १८ वस्तुत्रयं ममगच्च चतुर्थच्च न बुध्यते ॥
१९ उत्क्रोशस्य गति वीर्यान्नि भुजगस्य गति र्भगौ ।
२० पोतस्य गतिरमोद्या पुंसस्य युवतौ गतिः ॥
भार्याया व्यभिचारिण्णालाटगेव गति र्भवेत् ।
२१ सा भुक्ता परिस्तज्यास्य वक्ष्यते न कृतं मया ॥
भारेण वीर्या वस्तूनि सकाम्यां कुर्वते धरां ।
२२ चत्वारीमानि सोऽुच्च न शक्यन्ते तया किल ॥
दासेयः प्राप्तराजत्वे भक्ष्यस्तुमच्च वालिशः ।
२३ अप्रिया पतिवली रुदी दासी च खामिनीजया ॥
२४ चत्वारीमानि वस्तूनि क्लोदिष्टान्यत्र भूतते ।
तथापीमानि विज्ञानि लब्धज्ञानानि सन्ति च ॥
२५ जातिः पिपीलिकानां या दुर्बला सा न संशयः ।
२६ इस्युच्छेदनकाले तु ताः कुर्वन्त्यन्नसञ्चयं ॥
२७ प्राप्तनाल्लभ्यनाच्च जातिः शक्तिमती नहि ।
२८ तथापि स्वीयवेभानि तैः स्थाप्यन्ते दण्डादिपु ॥
२९ शलभानां समाजस्य राजा कोऽपि न विद्यते ।
३० रचिताः किन्तु सर्वे ते सेनावत् कुर्वते गमं ॥
३१ खच्छत्तालभिनी लूता राजधामापि सेवते ॥
३२ पदार्थाल्लय रवैते सन्ति सुन्दरगामिनः ।
३३ सटश्लैच्चतुर्थोऽपि पदन्यासेन शोभनः ॥
३४ वच्चीयान् प्राणिनां सिंहः सर्वेभ्योऽप्यपराङ्मुखः ॥
३५ सुकटिल्लुरगच्छागः प्रजाभिच्च दत्तो नृपः ॥
३६ दर्पाद् भान्तः कुचिन्तां चेत् कुर्यां रुच्यि मुखं तदा ॥
३७ अतिथग्रतया दुग्धाद् यददुत्पद्यते दधि ।
३८ अतिथग्रतया द्राणाद् रक्तचोत्पद्यते यथा ।
३९ अतिथग्रतया कोपाद् वैरसुत्पद्यते तथा ॥

31

३१ एकत्रिंशोऽध्यायः ।

१ स्त्रिमूर्येन्द्रराजस्य मातुरुपदेशकथनं ८ उत्तमत्वीवर्णनम् ।

लिमूर्येन्द्राल्लभ्यप्रतीमा वाच ऊचिरे ।

इमा ऐश्वरिकादेशात् तस्य मातादिदेशं तं ॥	
किं त्वां वच्चामि मतुत्त्र मदीयोदरसम्भव ।	१.
अहं त्वां किं वदिष्यामि मद्रतानां फलोदय ॥	
स्वोयशक्तिख्या मैव कामिनीभ्यः प्रदीयतां ।	२.
मैव राजनिहन्त्रीषु खतेजो वा समर्थतां ॥	
न भूपेषु न भूपेषु पानं मद्यस्य युज्यते ।	३.
लिम्येल सुराहम्या नरेन्द्रेषु न युज्यते ।	
यतो राजा सुरां यीत्वा व्यवस्थां विस्मरिष्यति ।	४.
दुर्भाग्यानां विचारच्च विपरीतं करिष्यति ॥	
दत्त मद्यमधन्याय दत्त दुर्मनसे सुरां ॥	५.
स मनुष्यलदा पीत्वा खदैन्यं विस्मरिष्यति ।	
न पुनर्च निजस्त्रेषुलेनानुचिन्तयिष्यते ॥	६.
विटणु खीयवक्त्रां त्वं रुद्धवाचां वृणां कृते ।	
सकलानामनाध्यानां विवादस्यैव सिद्धये ॥	७.
विटणु खीयवक्त्रां त्वं विचारे न्यायसिद्धये ।	
दुःखिनां दुर्गतानाच्च विवादं सुविनिश्चिनु ॥	८.
सम्मानुं शक्यते केन गुणिनी सहधर्मिणी ।	
प्रवालेभ्यो ऽपि मूल्येन सा त्वतीवातिरिच्यते ॥	९.
तद्भुत्तु र्वदयं तस्यां विश्वासं कुरुते दृढं ।	
लाभाभावस्तथा तस्य न कदाचन जायते ॥	१०.
केवलं मङ्गलं तस्य न च किञ्चिदमङ्गलं ।	
क्रियते जीवनं यावद् एकैकस्मिन् दिने तया ॥	११.
मेघलोम्मामतस्याच्च सा करोति गवेषयं ।	
करुदेः परितोषाय विधत्ते च परिश्रमं ॥	१२.
चणिजाच्च दृहितोत्तैर्मन्त्ये सा सदृशी भवेत् ।	
खमत्त्वाणि तया यस्माद् आनीयन्ते सुदृततः ॥	१३.
रजन्यां न व्यतीतायाम् उत्ताय खप्रतस्य सा ।	
खजनेभ्यो ददात्वच्च दासीभ्यः कार्यमाक्रिकं ॥	१४.
पर्यालोच्य च केदारं तत्त्वाभः साथ्यते तया ।	
खोयपाण्योः फलं दत्त्वा द्राक्षोद्यानन्दं रोप्यते ॥	१५.
सा बलेनैव बध्राति कटिं मेखलया यथा ।	

- कुरुते स्वीयबाहू च महाशक्तिसमन्वितौ ॥
 १८ स्वव्यापारस्य सुखादु मन्त्रते हि फलं तया ।
 नैव निर्बाणतां राच्ची तस्या दीपः प्रगच्छति ॥
 १९ तर्कुं प्रति खहस्तो सा विस्तृणाति हि यतः ।
 परिगृह्णाति यज्ञोच्च स्वीयपाणिद्वयेन सा ॥
 २० दुर्गताधापि दानार्थं तया हृतः प्रसार्थते ।
 दरिङ्गस्योपकारार्थं स्वकरस्य प्रगृह्णते ॥
 २१ द्वाते खपरिवाराणां नीहाराज्ञ विभेति सा ।
 सर्वे परिजनास्तस्या नीशारान् दधते यतः ॥
 २२ निर्मीथिन्ते तया स्वार्थं निचेला अतिसुन्दराः ।
 दुकूलं प्रोणवर्णच्च वस्त्रं परिदधाति सा ॥
 २३ प्रतिस्त्वस्याः सुविख्यातः पुरदारस्यसंसदि ।
 देशीयमुख्यलोकानां सभायामुपवेशनात् ॥
 २४ सा च कुर्पसकं द्वात्वा विधत्ते तस्य विक्रयं ।
 मेखलाच्च विनिर्माय वण्णिजे सा प्रयच्छति ॥
 २५ सा नारी बलतेजोभ्यां वस्त्रवत् परिवेष्यते ।
 अनागतच्च कालं सा स्वेच्छाप्रतीकृते ॥
 २६ केवलं ज्ञानभावेन खवक्षं विवृण्णोति सा ।
 सौजन्यम् विधिस्तस्या रसनाच्चाधितिष्ठति ॥
 २७ सा स्वीयपरिवाराणाम् चाचारेषु सचेतना ।
 नैवालस्येन संयुक्तम् अन्नं भुक्ते कथञ्चन ॥
 २८ पुत्रास्तस्याः समुत्थाय धन्यां तां प्रवदन्ति हि ।
 तद्दुत्थाय तद्वर्त्ती तामित्यं सुप्रशंसति ॥
 २९ वङ्गभिरेव कन्याभिर्गुणवत्वं प्रकाशितं ।
 सकलाभ्यस्तु ताभ्योऽयि त्वमतीवातिरिच्यसे ॥
 ३० चारुता केवलं माया सौन्दर्यच्छाप्यवास्तवं ।
 परमेशात् तु या भीता सा नारी लुतिमहति ॥
 ३१ यूयं तत्त्वरथो योग्यं फलं तस्यै प्रयच्छत ।
 पुरदारेषु तस्याच्च सर्वकर्म प्रशंसत ॥